herriArte
EntrePobos
EntrePobles
EntrePueblos

Revista periódica · Decembro 2025
84

CRÓNICAS DE EXILIO E DIGNIDADE CENTROAMERICANA

DO PARO EN ECUADOR AO TRIUNFO DO NON

ESPECIAL MEMORIA 2024

DO SUR ANDINO A HUELVA: A TERRA CANSA DO PROGRESO

ESCOLA ACCIÓN ENTREPOBOS: COLECTIVIZANDO ESPERANZAS

SUMARIO

3 Cando falar é resistir: crónicas de exilio e dignidade centroamericana

9 O estado do espazo cívico en América Latina

13 Do Paro en Ecuador ao triunfo do NON

19 ESPECIAL MEMORIA 2024: RESISTENCIAS QUE SOSTEN A VIDA. FEMINISMOS, SOBERANÍA E LOITAS POLA XUSTIZA GLOBAL

ESPECIAL REVISTA 84: DO SUR ANDINO A HUELVA: A TERRA CANSA DO PROGRESO

28 Unha Huelva de praias e progreso onde as mulleres e a terra pagan o prezo da transición verde

30 Profundando na lóxica extractivista en Perú

36 IX Congreso de Economía Feminista de Sevilla: resistencias globales desde los cuidados.

40 'Mulleres e conflitos ecoterritoriais: Impactos, estratexias e resistencias' de Rocío Silva Santiesteban

42 Escola Acción Entrepobos: Colectivizando esperanzas

A profundización e consolidación do rol de proveedor de materias primas de América Latina conduciu a un rápido aumento da desigualdade, ademais de incentivar un modelo de desenvolvemento extractivista, dando un desproporcionado poder ao sector privado.

O circuíto da precariedade complétase con delegados sindicais cooptados polas empresas, un sistema de sancións por "baixa produtividade" que non ten en conta a saúde nin a idade, e o racismo institucional dos contratos en orixe con compromisos de retorno.

Construír esperanza cando nos sentimos vulnerables é un exercicio profundo de resistencia.

EDITA
Entrepobos · Asociación declarada de utilidade pública UP-78093-SD
DESEÑO E MAQUETACIÓN
Esteva&Estêvão

DEPÓSITO LEGAL
B-21094-89
Entrepobos non se identifica necesariamente coas opinións expresadas nos artigos do presente boletín

FOTO DA PORTADA
Javier Morán

AXÚDANOS A INCORPORAR A ENTREPOBOS NOVAS SOCIAS E SOCIOS
ASÓCIATE E COLABORA ACTIVAMENTE Boletín de subscrición na contraportada
Necesitamos o teu apoio para crecer e seguir garantindo a nosa acción solidaria con AUTONOMÍA e INDEPENDENCIA

Cando falar é resistir: crónicas de exilio e dignidade centroamericana

Anna Celda · Taula Catalana pels Drets Humans i la Pau a l'Amèrica Central (TCDHPAC)

Lidia Ucher · *Comunicación Entrepobos*

Durante dous días o Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison (La Bonne, Barcelona), defensoras centroamericanas teceron memoria, denuncias e estratexias fronte ao autoritarismo. Esta crónica recolle as súas voces: xornalistas, activistas e feministas que resisten dende o exilio, os corpos e a palabra.

La Bonne acolleu os días 21 e 22 de outubro de 2025 a segunda edición das xornadas "Memoria e Resistencias. Camiños pola dignidade en América Central", organizadas pola Taula Catalana pels Drets Humans i la Pau a l'Amèrica Central, co apoio da Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament, o ICIP, a Generalitat de Catalunya e La Bonne.

Este espazo seguro e político reuniu a defensoras de dereitos humanos, xornalistas, activistas feministas e comunidades exiliadas de Nicaragua, O Salvador, Honduras, Guatemala e Panamá. Dende unha mirada rexional, teceron reflexións colectivas sobre a represión, o exilio, a criminalización, a memoria e as estratexias de coidado que sosteñen a defensa dos dereitos.

Entrepobos estivo presente para recoller e amplificar esas voces. O que segue é unha crónica tecida dende a escoita: catro relatos que atravesan a memoria, os corpos, a xustiza e a esperanza.

Anna Celda · TCDHPAC

Mesa 1
Os réximes autoritarios avanzan sobre os dereitos: a cooptación do Estado en América Central

A primeira mesa reuniu a defensoras e activistas de dereitos humanos de O Salvador, Guatemala, Nicaragua e Honduras para reflexionar sobre a memoria e as resistencias na rexión. Participaron, Edipcia Dubón dende Nicaragua, Xiomara Rivas dende O Salvador, a hondureña Regina Fonseca (psicóloga e feminista do CDM) e o guatemalteco Jordán Rodas (exprocurador de Dereitos Humanos). As súas intervencións situaron os dereitos sexuais e reprodutivos como termómetro democrático e alertaron sobre a cooptación da xustiza e o exilio forzado.

Quedou claro dende o primeiro momento que a represión actual é a continuación dunha historia inacabada: a das ditaduras militares, a impunidade e o esquecemento. Todas as intervencións coincidiron en que hoxe a memoria non é unha tarefa do pasado, senón un territorio de disputa política e vital.

Como se sostén un réxime autoritario no século XXI? Catro voces, catro traxectorias exiliadas e comprometidas, desmontaron a fachada institucional dos seus países e denunciaron cómo a concentración de poder, a corrupción sistémica e a represión silenciosa asfixian calquera intento de democracia real na rexión.

Desde Nicaragua, **Edipcia Dubón** trazou un mapa emocional e político da resistencia: non só falou do medo, senón do que se fai con el. "Cada vez que deixamos de rir, o que ri é o réxime. Por iso seguimos rindo, e seguimos denunciando", afirmou. Como directora da Fundación Puentes para el Desarrollo, exiliada polo réxime de Ortega, Edipcia lembrou que a loita non se detén ao cruzar unha fronteira. A rede que sostén a Nicaragua hoxe, dentro e fóra do país, técese a base de solidariedade cotiá: galletas de avea para persoas presas, zooms terapéuticos para sobrevivir ao exilio, catamales compartidos como ritual de pertenza. En palabras súas, "estamos constr*uíndo illas de liberdade no medio do medo".* Dubón concluiu recordando que "a historia ensinounos que só xuntas as centroamericanas puidemos saír da crise, a ditadura e a violencia que son históricas na nosa rexión".

O SALVADOR: "BUKELE É UN BO ALUMNO DE ORTEGA"

Cando **Xiomara Rivas** falou, escoitouse a voz dunha xeración enteira de pedagogas e feministas salvadoreñas que viron retroceder, en tempo récord, décadas de loitas. "Bukele é un bo alumno de Ortega", afirmou na súa intervención na primeira mesa das xornadas. "Fai o mesmo, pero sen facer tanto escándalo. Mellora a receita e evita os erros visibles." A frase, tan demoledora como certeira, resume o que moitas organizacións sociais d'O Salvador sinten hoxe: que a deriva autoritaria non só avanza, senón que o fai con impunidade internacional e unha narrativa eficaz de modernidade e orde.

Rivas explicou que o actual goberno salvadoreño logrou impoñer o seu modelo de control sen pechar ONG nin desatar unha represión tan aparatosa como a de Nicaragua. Pero o resultado é o mesmo: dereitos derogados, corpos vixiados e xornalismo desprazado. Só quedan medios oficialistas dentro do país; o xornalismo crítico resiste dende o exilio, desmontando pactos opacos con bandas e revelando que a "seguridade" ten un alto custo en corrupción e autoritarismo.

Dende Honduras, a feminista e psicóloga **Regina Fonseca** advertiu que o retroceso democrático mídese, sobre todo, nos corpos das mulleres. Lembrou que a penalización absoluta do aborto e as trabas á anticoncepción non son feitos illados, senón parte dun entramado político e relixioso que busca disciplinar a autonomía. Insistiu en que a liberdade sexual e reprodutiva é o verdadeiro termómetro dunha democracia e que, cando se restrinxe, "estase erosionando a esencia mesma dos dereitos humanos".

Dende Guatemala, **Jordán Rodas**, exprocurador de Dereitos Humanos, ofreceu unha ollada lúcida sobre a corrupción e o racismo estrutural que atravesan a sociedade guatemalteca. Denunciou que "a corrupción converteuse na maneira de gobernar" e que a impunidade baleirou de sentido a democracia. Lembrou, ademais, a desigualdade que padecen os pobos orixinarios, as mulleres e as persoas LGTBIQ+, vítimas dunha exclusión histórica que segue marcando o presente.

Para Entrepobos, estas voces resoan con moitas das loitas que acompañamos na rexión: dende a campaña Justicia con Beatriz ata as redes de defensoras criminalizadas.

Anna Celda · TCDHPAC

Mesa 2

Feminismos fronte ao control político e moral

A segunda xornada abriu coa mesa "Políticas, represión e moralidades: corpos, decisións, saúde, afectos e diversidade", moderada por Lissete Alas (O Salvador). Participaron Bertha Massiel (Nicaragua), Morena Herrera (O Salvador), Sara Álvarez Medrano (Guatemala) e Regina Fonseca (Honduras).

A conversación abordou cómo os corpos se converteron en territorio de disputa ideolóxica, política e relixiosa en Centroamérica. Foi un percorrido coral polos corpos en resistencia, as maternidades impostas, as terapias colectivas, os exilios e as rebelións feministas fronte a un territorio onde os dereitos sexuais e reprodutivos son campo de batalla.

Bertha Massiel, dende Nicaragua, abriu o diálogo denunciando que o control estatal sobre os corpos non é só unha cuestión legal, senón unha estratexia estrutural de represión. Lembrou que as feministas nicaraguanas sufriron torturas sexuais durante as detencións e que o tecido social foi desmantelado. "A violencia non é só física –dixo–, é xurídica, cultural, sexual e moral." A súa intervención situou o feminismo nicaraguano como unha resistencia clandestina e vital para sobrevivir.

Regina Fonseca, dende Honduras, advertiu que o retroceso democrático mídese sobre todo nos corpos das mulleres. "Os dereitos sexuais e reprodutivos son unha medida real do grao de liberdade dun país", afirmou. No seu país, unha nena menor de 14 anos dá a luz cada sete horas. A penalización absoluta do aborto e a ameaza de prohibir mesmo a anticoncepción de emerxencia –impulsada por sectores relixiosos e empresariais– son, segundo Fonseca, "parte dunha estratexia política para disciplinar a autonomía".

Morena Herrera, dende O Salvador, defendeu o litixio estratéxico como ferramenta política e humana. Relatou os casos de Manuela e Beatriz, dúas mulleres salvadoreñas vítimas de violencia obstétrica e criminalización. A primeira morreu en prisión tras un parto extrahospitalario; a segunda foi obrigada a xestar un feto sen cerebro. "Escoitar, documentar, mobilizar e coidar as familias forma parte do proceso de transformación", sostivo. Reivindicou o rol das alianzas transnacionais e o acompañamento ás mulleres encarceradas como formas concretas de solidariedade feminista.

Sara Álvarez Medrano, terapeuta social maia, invitou a mirar o corpo como territorio político e arquivo de memorias colectivas. Falou de dor, culpa e obediencia, pero tamén de curación e autonomía. "Ensináronnos a ser boas vítimas", sinalou, lembrando que a curación non pode reducirse á terapia individual: "Os procesos colectivos permiten romper o mandato de silencio." Acabou a súa intervención afirmando: "Non vou ser vítima de ninguén máis."

Fronte a discursos que ditan qué é moral e qué non, insistiu en recuperar cosmovisións que recoñezan a diversidade de corpos e disidencias. "Para xerar pensamento crítico e procesos emancipatorios –concluíu– necesitamos traballar cos sentires, as emocións e a interxeneracionalidade".

A mesa concluíu cunha certeza compartida: a represión non conseguiu borrar a esperanza. "A confianza reconstrúese dende os corpos, a memoria e afectos", resumiu Lissete Alas ao pechar o diálogo.

Mesa 3.
Migracións e exilios: camiños por e dende América Central

A terceira mesa reuniu voces que analizan as causas do desprazamento forzado e as estratexias de resistencia que nacen no tránsito e o exilio. Participaron Carolina Gutiérrez (Guatemala), Juan Carlos Arce (Nicaragua), Angélica Cárcamo (O Salvador) e Regina Fonseca (Honduras), moderados por Amaru Ruiz (Nicaragua).

Dende o inicio, propúxose mirar a migración non como excepción, senón como condición humana e política: "As especies móvense; as fronteiras inventámolas nós."

Arce situou a migración nicaraguana en tres crises entrelazadas: democrática, de protección e de solidariedade internacional. "Convertéronnos en números, en remitentes de remesas", dixo. Denunciou que o poder en Nicaragua sostense sobre a impunidade e os crimes de lesa humanidade.

Dende a fronteira guatemalteca, **Carolina Gutiérrez** relatou cómo a migración feminina medrou ata volverse xeracional: "Foise a miña nai, a miña irmá, a miña curmá [...] entón tócame a min." Denunciou a violencia sexual e o control dos cárteles no tránsito: "Báixannos dos autobuses, revisan os celulares; a inseguridade para as mulleres é total."

Chevy Solís, dende Panamá, ampliou a ollada cara o sur. No Tapón do Darién –dixo– a ruta migratoria volveuse inhumana: máis de medio millón de persoas a cruzaron en 2023. "Entre xaneiro e maio de 2024, Médicos Sen Fronteiras atendeu 3 000 sobreviventes de violencias sexuais. En Panamá, ter compasión tamén pode volverse delito."

Angélica Cárcamo recordou que "O Salvador exporta man de obra dende hai décadas", pero subliñou que o exilio recente afecta a xornalistas e defensoras. "Acompañamos a 53 xornalistas en procesos de exilio; varias deixaron os seus fillos atrás. O dó de partir tamén é político: resistir dende fóra é seguir sendo útil." A súa reflexión concluíu cun chamamento a construír redes de apoio rexionais: "A única maneira de resistir o exilio é facelo xuntos. No Salvador, aprendemos de Nicaragua a importancia da organización e a prevención. Resistimos porque aprendemos". **Amaru Ruiz** rematou lembrando o desprazamento indíxena e afrodescendente en Nicaragua: "Máis de 10.000 persoas miskitas, mayagnas e crioulas fuxiron a Costa Rica tras as violentas invasións dos colonos e os proxectos extractivos nos seus territorios. Non só perden casa e terra; perden a súa cosmovisión, porque a súa vida está ancorada á natureza."

No diálogo final coincidiron en que a migración reflicte a enfermidade política da rexión. "Os réximes expulsan para controlar e as remesas sosteñen o sistema", resumiu Arce. E Solís deixou a frase que condensou o espírito da mesa: "A fronteira non está nos países; levámola no corpo."

Tras unha fotografía colectiva en solidariedade co avogado guatemalteco **Ramón Cadena**, defensor de dereitos humanos en risco de detención, a tarde continuó con espazos de traballo por eixos –xuventudes, memoria, xornalismo, exilios, protección integral feminista, xustiza internacional e expresións artísticas– para construír propostas de vertebración dende a Taula. ■

Mesa 4.
O exilio como resistencia política e reconstrución de comunidade

A última mesa, "Abrazamos as persoas migrantes e exiliadas ou só vemos brazos?", pechou as xornadas cunha reflexión coral sobre a vida no exilio como forma de resistencia. Participaron Samantha Jirón (Nicaragua), Ivania Cruz (O Salvador), Paula Santos (Honduras) e Rafa Rosal Paz y Paz (Guatemala), moderadas por Tamara Morazán (Nicaragua).

Dende o inicio, **Ivania Cruz** marcou o ton denunciando a fenda entre os dereitos recoñecidos e o seu cumprimento real: "A lei di que temos dereitos; a práctica quítanolos con trámites interminables e citas imposibles." **Samantha Jirón** encarnou esa precariedade: "Saín do cárcere sen país, sen papeis e sen horizonte. España acolleume, pero a súa burocracia non me deixa vivir." E **Rafa Rosal** completou o retrato con crueza: "A corrupción tamén se mete nos corredores de estranxeiría: hai quen vive do medo e a urxencia dos outros."

O diálogo avanzou cara o racismo estrutural que atravesa os procesos migratorios. "A migración ten rostro, ton de pel e continente", afirmou Jirón. Cruz engadiu que a cor de pel

Anna Celda · TCDHPAC

e o acento seguen marcando o acceso a dereitos básicos: "Podes ter máster, pero o teu acento devólvete á limpeza." Rosal resumiu con ironía: "Aquí o traballo asígnase pola cor, non polo talento."

Paula Santos situou o foco nas mulleres migrantes que sosteñen a vida cotiá, invisibles nas estatísticas, pero esenciais para o coidado social: "Coidamos os fillos e os maiores, pero ninguén coida de nós." Denunciou a trata e a explotación laboral e reclamou políticas que crucen xénero, clase, raza e estatus migratorio.

Todas coincidiron na importancia das redes de apoio como espazos de resistencia. Santos destacou experiencias como Regularización Xa ou Barcelona Coida: "Facémolo nós porque o Estado non chega." Rosal reivindicou a cultura como refuxio e acto político: "A arte non é ocio; é reconstrución de comunidade."

O peche da mesa amosou a pegada da forza colectiva. "Non queremos ser obxecto de axuda, senón suxeito político", afirmou Jirón. Rosal advertiu: "Seguimos reproducindo un modelo colonial: queremos mans para trabajar, non corpos con dereitos." Cruz insistiu en que "o futuro será feminista ou non será", e Santos concluiu cunha consigna que se converteu en eco común: "Organizarnos, educar en antirracismo e solidariedade: esa é a tarefa."

Entrevista **JORDÁN RODAS ANDRADE**

Guatemala: xustiza cooptada e exilio sen retorno

Exprocurador de Dereitos Humanos de Guatemala entre 2017 e 2022, Jordán Rodas participou nas xornadas da Taula para explicar como a corrupción e a concentración de poder baleiraron de contido a democracia no seu país. Dende Euskadi, onde vive exiliado, falou con claridade sobre as causas estruturais da impunidade que segue marcando a historia guatemalteca.

Rodas explicou que en Guatemala "a corrupción é o que os motiva, á maioría dos políticos guatemaltecos porque non chega nin sequera a ser un debate ideolóxico". Denunciou a existencia dun pacto entre funcionarios, políticos e empresarios conservadores –o chamado pacto de corruptos– que ten cooptado o sistema xudicial e blindado as elites fronte a calquera intento de rendición de contas. "A súa estratexia é ter unha xustiza non independente, cooptar a xustiza para garantir a súa impunidade", resumiu.

No seu paso pola Procuraduría, percorreu comunidades rurais e constatou o abandono dos servizos públicos e a desigualdade que atravesa ás maiorías sociais: "Puiden ver o estado de abandono da saúde e a educación pública", recordou –e, tras unha breve pausa reflexiva, sentencia–: "A dignidade é a esencia dos dereitos humanos."

Máis dun cento de defensores e defensoras guatemaltecas viven hoxe no exilio, e Rodas é un deles. "É unha vergoña para unha democracia que haxa exiliados. Non podemos falar de democracia cando hai exiliados", afirmou, subliñando a urxencia dunha política pública que garante condicións dignas fóra do país e vías seguras de retorno.

Rodas advertiu que en Guatemala os procesos de xustiza transicional non poden darse por pechados. Lembrou que, cando se intenta pasar páxina sen asumir responsabilidades, *esquécese que detrás de cada caso hai persoas, non números, e que a verdadeira transición só será posible con xustiza.*

En Cataluña e Euskadi, onde atopou acollida, Rodas valora a solidariedade histórica cos procesos de memoria e xustiza en Guatemala. Recoñece que a cooperación catalá e vasca permitiu rescatar arquivos militares e avanzar na identificación de vítimas. Nas súas palabras, esa solidariedade "mantén viva a busca da verdade e demostra que a memoria non é pasado, senón unha tarefa pendente de todos os pobos."

Entrevista **ANGÉLICA CÁRCAMO**

O Salvador: Xornalismo entre a dignidade e o dó

A xornalista salvadoreña Angélica Cárcamo, participante na primeira xornada, suma ao eixo da memoria unha mirada dende o exilio e a defensa do dereito a informar. Actualmente, explicou, O Salvador vive baixo un réxime de excepción prolongado no que se desarmou a independencia xudicial e criminalizouse a xornalistas e defensoras. Como sinalou na mesa, "transitamos dun goberno que entrou por vía democrática en 2019 a un réxime autocrático que se consolida como ditadura"

Angélica Cárcamo, expresidenta da Asociación de Xornalistas de O Salvador (APES), dío con serenidade, pero sen concesións: a saída do país foi unha necesidade vital. "Non son útil nunha cela de catro paredes", afirma. A súa decisión, como a de moitas outras xornalistas, chegou en maio de 2025. A partir dese mes, as detencións de voces críticas –como a do avogado constitucionalista Enrique Anaya ou da avogada e defensora de dereitos humanos Ruth López– marcaron un punto de inflexión: quedar era asumir o risco de cárcere ou desaparición.

Nas xornadas da Taula per Amèrica Central, Cárcamo compartiu o que supón ese exilio forzado: deixar pertenzas, familia, rutina. "A miña vida converteuse en dúas maletas e nas chaves dunha casa que non sei cando volverei abrir", confesou. Aínda así, a xornalista insiste en que non se trata só de fuxida, senón de estratexia. Dende fóra, mantén viva a súa misión: seguir acompañando a colegas, facer incidencia e visibilizar o que ocorre n'O Salvador.

A súa ética profesional –aprendida dende os 17 anos en medios comunitarios– está intacta. Cre no xornalismo como ferramenta de transformación: "Só unha sociedade debidamente informada pode tomar decisións conscientes", sostén. Por iso, os réximes autoritarios atacan a prensa independente: porque é "o bastión en defensa do dereito á información".

Dende o exilio, Cárcamo combate o medo con traballo. Sabe que continuar informando, aínda que sexa a distancia, é un xeito de resistencia. "O reto máis grande é seguir facendo o noso labor dende onde estea. Non é fácil, pero é importante. Hoxe máis ca nunca."

Entrevista **JOSHI LEBAN**

O xornalismo como defensa democrática

A xornalista e activista Joshi Leban, integrante da Sombrilla Centroamericana, participou nas xornadas cunha mensaxe clara: o xornalismo non pode manterse neutral ante o avance dos réximes autoritarios.

"Os medios de comunicación teñen un rol fundamental hoxe máis que nunca", afirmou. "O labor das e dos xornalistas é necesario para a defensa da democracia como a coñecemos." Dende a súa experiencia rexional, Leban subliñou que non se poden defender os dereitos humanos sen protexer a democracia, porque esta constitúe "a base de calquera sociedade que aspire ao ben común e á paz". Para ela, os xornalistas deben abandonar a idea de obxectividade distante e recoñecerse como actores de cambio social: "Non basta con narrar o que ocorre; hai que comprometerse coa busca de liberdade e coa defensa da liberdade de expresión."

A comunicadora insistiu na necesidade de reinventar o oficio. "Necesítase un xornalismo diferente, que non siga reforzando discursos autoritarios, que presente propostas, que respalde o labor das defensoras e defensores e que non dea tanto espazo aos réximes autoritarios", sinalou. Ao seu xuízo, se o xornalismo non se transforma, "tamén está en risco de desaparecer."

Leban propuxo unha reflexión sobre a responsabilidade social do xornalismo: "Non basta con sacar unha información e desentenderte; tes unha responsabilidade ante iso." Invitou a repensar os contidos dende unha ética da esperanza: "Temos que preguntarnos que estamos publicando, que aportan os nosos contidos á construción dun mundo digno, igualitario e en paz."

A súa intervención pechou cunha advertencia e unha aposta: a defensa da democracia pasa tamén por reinventar o modo en que se comunica: "Reinventar o xornalismo é tamén resistir."

O estado do espazo cívico en América Latina

A **Red EULAT** de incidencia cara as institucións europeas sobre América Latina, da que Entrepobos forma parte xunto con outras 38 organizacións de 13 países da Unión Europea, publicou este 2025 o Informe sobre *O estado do espazo cívico en América Latina*, que analiza os desafíos que enfrontan a sociedade civil e as persoas defensoras de dereitos humanos en xeral en América Latina, con capítulos específicos para a situación en **Guatemala**, **Honduras**, **O Salvador**, **Nicaragua**, **Perú** e **Ecuador**. Son análises e reflexións que nos parece importante compartir con todas as persoas que nos acompañan e colaboran na cooperación solidaria de Entrepobos. Por isto reproducimos a continuación unha síntese da análise xeral para América Latina do informe, recomendando a súa lectura completa, incluídos os capítulos dos países.

Nos últimos anos, os valores democráticos, os dereitos humanos e as liberdades civiles e políticas deterioráronse en numerosos países, facilitando ataques sistemáticos contra o espazo cívico e a defensa dos dereitos humanos. En América Latina, o peche do espazo cívico é unha tendencia alarmante.

A rexión enfronta un avance do autoritarismo e unha erosión do estado de dereito, caracterizados polo aumento da criminalización e represión da protesta social, a vixiancia estatal e a militarización. Estas dinámicas responden a estratexias comúns adoptadas por gobernos autoritarios en contextos marcados pola desigualdade, a inseguridade, a debilidade institucional e o descontento social. A isto súmase o poder de elites financeiras, políticas e criminais que, como actores de facto, profundizan os modelos extractivistas e debilitan aínda máis o espazo cívico.

A Oficina do Alto Comisionado para os Dereitos Humanos (OACNUDH) define o espazo cívico como "o contexto que propicia que a sociedade civil desempeñe unha función na vida política, económica e social das nosas sociedades, que permite que as persoas e os grupos contribúan á elaboración de políticas que afectan ás súas vidas, ao facilitarles, entre outros, acceder á información, participar no diálogo, manifestar disidencia ou desacordo e unirse para expresar as súas opinións."

Esta definición identifica os elementos clave que definen o espazo cívico como un conxunto de dereitos humanos e liberdades fundamentais: o dereito á participación nos asuntos públicos dun país, á asociación e á reunión pacífica, á liberdade de expresión e ao acceso á información, entre outros. O grao en que estes dereitos están garantidos nun contexto dado determina o grao de apertura do espazo cívico.

A responsabilidade principal de crear unha contorna favorable para a sociedade civil recae nos Estados, pois é a súa obriga crear as condicións políticas e xurídicas que garanten que toda persoa poida gozar de todos os seus dereitos e liberdades. Dito isto, unha contorna favorable está tamén determinada por normas e prácticas sociais e culturais, factores económicos e valores promovidos tanto polo Estado como pola sociedade civil no seu conxunto e en colaboración con outros actores non estatais, como por exemplo as empresas e os medios de comunicación.

QUE ESTÁ A OCORRER CO ESPAZO CÍVICO EN AMÉRICA LATINA E POR QUE É IMPORTANTE?

O estado do espazo cívico é especialmente preocupante en América Latina, onde existe unha evidente tendencia ao seu peche. Ademais, América Latina é á vez a rexión máis desigual do mundo e a máis perigosa para as persoas defensoras de dereitos humanos.

En primeiro lugar, as investigacións indican que cando se reprime o espazo cívico diminúe a calidade da democracia, como demostran os datos da enquisa de Latinobarómetro 2023, que indican que o apoio á democracia na rexión caeu un 15% dende 2010.

En segundo lugar, as ameazas ás persoas defensoras dos dereitos humanos teñen un efecto amedrentador sobre a sociedade civil en xeral, reducindo o seu activismo e repercutindo negativamente na sociedade. Por exemplo, moitos dos logros acadados no fortalecemento dos dereitos das mulleres, LGBTQ+ e os pobos indíxenas, vense ameazados pola actual vaga de medidas restritivas.

De particular importancia na rexión, polo alto risco que corren perpetuamente, son as persoas defensoras da xustiza climática e ambiental e os pobos indíxenas, en particular os que se opoñen aos megaproxectos que teñen un alto impacto sobre o medioambiente, a auga ou a biodiversidade nos seus territorios, como son os proxectos extractivistas, de infraestrutura, ou a agroindustria. Datos do Business & Human Rights Resource Centre (BHRRC) identificaron case 2.000 ataques contra persoas defensoras de dereitos humanos en América Latina e o Caribe, o que representa o 42% do total de ataques en todo o mundo entre xaneiro de 2015 e decembro de 2022. Aproximadamente o 35% destes ataques foron contra defensores indíxenas e a maioría estaban vencellados a actividades extractivas como a mineiría e a agroindustria.

> Datos do Business & Human Rights Resource Centre (BHRRC) identificaron case 2.000 ataques contra persoas defensoras de dereitos humanos en América Latina e o Caribe

QUE ESTÁ IMPULSANDO O PECHE DO ESPAZO CÍVICO EN AMÉRICA LATINA?

Aínda que non sexa posible identificar unha soa causa específica en toda a rexión, varios estudos indican que factores globais e dinámicas rexionais inflúen moito nas actitudes cara ao espazo cívico, mentres que as correlacións de forzas nacionais determinan os métodos, os obxectivos e o grao de represión.

No contexto de América Latina, porén, é posible identificar unha serie de factores comúns que impulsan a tendencia ao seu peche.

En primeiro lugar, a influencia do sistema económico neoliberal globalizado que se impuxo en grande medida na

rexión a través dos Programas de Axuste Estrutural que presionaron aos gobernos para a privatización dos activos públicos, o desregulamento das industrias e a liberalización do comercio e o investimento. Con este sistema, América Latina reafirmouse como proveedora de materias primas, e instouse á rexión a buscar unha "vantaxe competitiva" mediante o abaratamento da man de obra e os recursos naturais.

Esta profundización e consolidación do rol de proveedor de materias primas de América Latina conduciu a un rápido aumento da desigualdade, ademais de incentivar un modelo de desenvolvemento extractivista, dando un desproporcionado poder ao sector privado, particularmente ás grandes empresas e multinacionais, e contribuíndo a unha perda de confianza nos modelos democráticos na rexión. Á súa vez, as persoas defensoras da terra e o medioambiente –especialmente as que se opoñen á extracción de recursos, proxectos de infraestrutura ou a agroindustria– vense cada vez máis silenciadas e ameazadas tanto polo Estado como polos actores privados.

En segundo lugar, está o impacto da chamada "guerra contra o terrorismo". O Estudo Global da ex relatora especial da ONU Fionnuala Ni Aolain demostra que os gobernos adoitan abusar das medidas lexislativas, financeiras e doutro tipo para reprimir aos que lles desagradan, e que ditas medidas non só as adoptan os réximes autocráticos, senón tamén as democracias híbridas e plenas. Aínda que as preocupacións en materia de seguridade figuran entre as prioridades políticas de varios dos países latinoamericanos, con frecuencia recórrese ao pretexto da loita contra o "terrorismo" (que na rexión definiuse para incluír o crime organizado) e o branqueo de capitais para reprimir os movementos e organizacións sociais e debilitar os dereitos fundamentais.

CRIME ORGANIZADO

América Latina é a rexión máis violenta do mundo. As políticas públicas de "man dura", implementadas por gobernos de dereita e esquerda, son moi populares entre a opinión pública, a pesar da súa dubidosa efectividade. Cada vez máis estudos demostran que o crime organizado só é posible coa tolerancia e cooperación de actores estatais ligados a forzas de seguridade e intelixencia. Por iso, para enfrontalo, son claves políticas públicas contra a impunidade estatal.

Estes factores agraváronse por unha serie de cambios socioeconómicos e políticos ocorridos nas últimas décadas. Entre eles cabe citar: a crecente demanda global das materias primas; a lexitimación do modelo de desenvolvemen-

to extractivista por parte de gobernos tanto de esquerdas como de dereitas e a conseguinte estigmatización das comunidades, movementos e organizacións que se opoñen ás actividades extractivas; as repercusións da pandemia de Covid-19, que agravou as desigualdades ao tempo que aumentaba a represión, restrición de liberdades e a corrupción, a migración forzada interna e externa, e o aumento do uso de tecnoloxía como medios de ataque ou diseminación de falsas narrativas.

O resultado foi unha maior polarización económica e política, que abriu o camiño a niveis récord de desigualdade, corrupción xeralizada entre as elites de algúns países, impunidade ante violacións de DDHH, "captura política" (captura do Estado por actores non estatais) que en moitos casos incorpora o sistema de xustiza, e un espazo cívico con tendencia ao peche.

A conciencia de que o espazo da sociedade civil é un "branco móbil" –que o espazo pode abrirse para algúns, aínda que se peche para outros actores, a cotío máis vulnerables, pon de relevo a necesidade dunha análise histórica política interseccional e dunha abordaxe coidadosa e baseada na práctica.

QUE MECANISMOS SE UTILIZAN PARA PECHAR O ESPAZO CÍVICO NA REXIÓN?

En América Latina empréganse unha serie de mecanismos diferentes para reprimir o espazo cívico, implicando a actores poderosos -moitas veces o Estado, pero tamén grandes empresas privadas e grupos do crime organizado-, e a análise revela certos elementos "consistentes e constantes".

Entre eles inclúense o uso da estigmatización e a difamación, a criminalización do activismo ou a protesta social, os ataques físicos ou dixitais, o uso indebido do sistema penal, a captura dos sistemas de xustiza, ou unha combinación dos mecanismos descritos.

A continuación ofrécese unha listaxe non exhaustiva dos mecanismos máis utilizados:

MÉTODOS XURÍDICOS	**Lexislativos:** Inclúe tanto "leis sobre ONG" con términos vagos e un amplo alcance, como leis sobre "axentes estranxeiros" que outorgan amplos poderes e inclúen castigos "draconianos", a cotío citando a seguridade nacional, e outras leis enfocadas en criminalizar accións de defensa de dereitos tales como plantóns, publicacións de críticas a funcionarios e outras. **Xudiciais:** Criminalización, intimidación ou acoso xudicial, detencións arbitrarias, accións xudiciais abusivas contra a participación pública, sentenzas inxustas ou desproporcionadas. **Administrativos:** Requisitos desproporcionados e onerosos a ONG como o rexistro e a presentación de informes, pero tamén medidas específicas como a prohibición de viaxar. Obstáculos á organización de protestas. Obstáculos ou prohibición de contacto cos mecanismos de DDHH. **Financeiros:** Restricións impostas polo Estado e o sector privado ás fontes ou tipos de financiamento, citando a loita antiterrorista (GAFI) ou contra o branqueo de diñeiro; peches de contas bancarias, sancións e restricións de doantes.
MÉTODOS TECNOLÓXICOS	**Directos:** Vixiancia, drons, software de recoñecemento facial, piratería informática, campañas de difamación en Internet, *doxxing* (facer pública información privada ou confidencial). **Indirectos:** Ralentizar ou cortar o acceso a Internet, bloquear programas ou aplicacións específicas, restrinxir o acceso a redes sociais.
MÉTODOS EXTRALEGAIS	**Estigmatización:** Especialmente por parte das autoridades cara a actores sociais individuais ou sectores enteiros, ou grupos marxinados dentro da sociedade civil en xeral, co fin de marxinalos e deslexitimalos, xustificando potencialmente medidas máis extremas. **Activo:** Acoso, intimidación, ameazas, ataques violentos e execucións extraxudiciais de defensores por parte de axentes estatais e non estatais, por separado ou actuando de forma concertada. **Pasivo:** Non responder ás denuncias e delitos, non promulgar a lexislación axeitada ou non facer cumprir as leis existentes. Corrupción nos sistemas de xustiza e impunidade xeralizada ante os ataques contra a sociedade civil.

Cortesía ChakanaNews

Do Paro en Ecuador ao triunfo do NON

Alejandra Santillana Ortiz
Socióloga. Parte da Asemblea Transfeminista de Mulleres e Disidencias de Ecuador e do colectivo YASunidos.

O 22 de outubro Marlon Vargas, actual presidente da Confederación de Nacionalidades Indíxenas de Ecuador, Conaie, anunciaba o fin dun paro que durou 31 días que é, a día de hoxe, o paro máis longo rexistrado na historia recente do país[1] e que tivo como epicentro das protestas a provincia de Imbabura ao norte do país.

Lembremos que unha das razóns para chamar ao paro, quizais o detonante máis evidente do ocorrido, é a decisión do presidente Noboa de eliminar o subsidio ao diésel, medida que, como sostén o Observatorio de Traballo e Pensamento Crítico da Universidade Central de Ecuador, constitúe un efecto dominó no conxunto da economía dolarizada do país, porque encarece os custos trasladándoos aos pequenos e medianos produtores así como aos consumidores, á vez que restrinxe dereitos básicos das familias ecuatorianas, sobre todo de sectores populares e medios como por exemplo, a posibilidade real de que cubran cos seus ingresos o custo da compra básica.[2]

Porén, como xs propixs manifestantes visibilizaron esa foi "a gota que colmou o vaso" e co paso dos días, o paro converteuse nunha acción que aglutinaba múltiples razóns que evidenciaban o cansazo, o cuestionamento e a oposición ás políticas neoliberais, o entreguismo ao FMI, o abandono do campesiñado, o recorte de investimento social e a violencia do goberno.

E é que máis alá dos cuestionamentos das comunidades e organizacións sobre a decisión sen consulta de finalizar o paro por parte da dirixencia actual da Conaie; a protesta prolongada evidencia tres elementos: 1) as consecuencias para o bando popular organizado de que o goberno de Noboa teña anunciado o 10 de xaneiro de 2024, a existencia dun "conflito armado interno" que deu paso á execución dun –ata agora inexistente– Plan Fénix, e con iso a militarización de varias provincias da costa ecuatoriana; 2) o carácter de dominación, racista, antidemocrático e violento do réxime como forma de aplicación do axuste estrutural que utilizou a narrrariva do terrorismo para estigmatizar aos que protestan; e 3) a maneira social que adoptou o paro nese contexto.[3]

A ocupación das Forzas Armadas de Esmeraldas, Guayaquil e Manabí para "controlar e erradicar o crime organizado", así como a súa presenza en territorios onde o Estado deu luz verde a empresas mineiras e de intensa conflitividade coa poboación local que se opón á instalación da mineiría; evidenciaban xa o risco de considerar a militarización como unha saída para resolver a crise de seguridade no país. Nesa medida, a resposta militar do goberno fronte á protesta social, tivo sen dúbida un alto custo para as comunidades que saíron pechar vías, convocar marchas e chamar a paradas: a persistencia inconstitucional de decretar estados de excepción nas provincias onde se anunciaron mobilizacións; así como as denuncias realizadas pola Alianza polos Dereitos Humanos que documentou no seu informe do 23 de outubro:[4] 391 reportaxes de vulneracións dos dereitos humanos, 2 persoas falecidas (os comuneiros Efraín Fuerez e José Guamán),[5] 473 persoas feridas, 16 desaparicións de curta duración[6] e 206 detencións.

A isto súmanse as alertas que tanto Amnistía Internacional (3 de outubro de 2025)[7] como Human Watch Rights (21 de outubro de 2025)[8] emitiron sobre a represión do paro, a ausencia de independencia xudicial[9] e as 43 desaparicións forzadas dende 2023 en mans dos militares,[10] as restricións á liberdade de reunión, a despregadura militar e o uso excesivo da forza. Así mesmo podemos observar as distintas denuncias que realizaron proxectos como Runas Archive que para o 26 de outubro evidenciaban nun mapa xeorreferenciado a presenza de Forzas Armadas e policías na cidade de Otavalo en Imbabura, que como sosteñen, constitúe unha "ocupación de rúas e pequeñas cidades, querendo entrar ao corazón" da cidade.[11] Só en Quito, capital de Ecuador, o día 13 de outubro desprazáronse para a marcha pacífica anunciada por organizacións sociais do sur da cidade, incluída a Coordinadora de Pobos Indíxenas en Quito, COIQ, o abrumador número de 7 mil militares e 6 mil policías. Mentres tanto o país pechaba setembro de 2025 con "6.797 mortes violentas e, se a media se mantén, a fin de ano esta cifra podería superar os 9.000 asasinatos e a taxa de mortes violentas sobrepasar os 50 casos por cada 100.000 habitantes".[12] Como sostén a xornalista arxentina Camila Parodi, "as organizacións de dereitos humanos e os medios de comunicación documentaron ingresos forzados a vivendas, uso de armas letales na represión, entradas a domicilios arbitrarias e detencións indiscriminadas".[13] Ou a denuncia presentada polo colectivo YASunidos sobre a presión e amedrentar a persoal médico en Imbabura para que denuncien ás persoas que chegaban feridas aos centros de saúde a raíz da protesta.[14]

Como podemos ver, non hai evidencia científica que demostre que a estratexia do goberno para combater o

narcotráfico e as bandas criminais que controlan e se reparten territorios, teña sido efectiva; mentres que, pola contra, existe, como temos demostrado, suficiente información documentada que revela como isto serviu neste caso para aplacar a protesta social violando unha serie de dereitos, por exemplo o dereito á resistencia, tipificado no artículo 98 da Constitución actual. A situación empeorou cando durante o paro decenas de defensores de dereitos e dirixentes revelaron o conxelamento e bloqueo das súas contas bancarias sen ningún tipo de notificación oficial ou norma que habilite esta decisión tomada polos bancos, pero co visto e prace do Estado ecuatoriano.

Sen dúbida, a materialización de estratexias aplicadas de maneira persistente noutros países como Perú, para deslexitimar, estigmatizar e xudicializar aos que exercen a resistencia foron xa incorporadas ao goberno de Noboa. O *terruqueo*, término usado polos diferentes gobernos peruanos dende a ditadura de Fujimori en 1992 para "converter" en terroristas a manifestantes, defensorxs de dereitos humanos, comunidades indíxenas e campesiñas, intelectuais, estudantes e ata ongs, que cuestionan o programa extractivista neoliberal ou o mesmo status quo da dinámica política; chegou a Ecuador como política gubernamental. Dende o inicio do paro, o presidente, a súa vicepresidenta María José Pinto, varios ministros (de Defensa e de Interior), gobernadores (da provincia de Guayas) e a propia voceira, Carolina Jaramillo estableceron vínculos sen

Non hai evidencia científica que demostre que a estratexia do goberno para combater o narcotráfico e as bandas criminais que controlan e se reparten territorios, teña sido efectiva

probas entre os comuneiros, pobos e nacionalidades e grupos terroristas.[15] Esta estratexia veu acompañada de prácticas sistemáticas de racismo e xenofobia (poboación venezolana) e narrativas falsas e incompletas que buscaron xerar unha opinión pública adversa ao paro, onde se evidenciaban "as estruturas racistas que condicionan o acceso a dereitos, a visibilidade dos pobos indíxenas e a maneira de tratar as súas protestas. A insistencia en chamalos "terroristas" ou "delincuentes", o trato diferenciado, a represión selectiva, todo iso forma parte dunha lóxica que invisibiliza a plurinacionalidade concreta do Estado e reproduce xerarquías étnicas".[16] É así que, como sostén a socióloga Gabriela Borja, a operación do goberno e os medios de comunicación foi asociar a identidade indíxena con actos de violencia, como se ser indíxena fora igual a ser violento.[17]

A plataforma de fast checking e análise, Lupa Media presentou un contundente informe sobre a deliberada maneira en que se construiron noticias falsas durante o paro: verificáronse 92 pezas de desinformación,[18] das que "38 casos de contido foron completamente falsas, destinadas a saturar o ecosistema informativo, 25 casos de rumores e 3 de opinión, deseñados para xerar desconfianza e incertidume ao encher baleiros informativos con especulación", que na meirande parte destes casos tiveron como formato o vídeo. Alomenos 24 pezas corresponderon a eventos anteriores ou internacionais, houbo ademais suplantación de identidade, distorsión de contido xenuino e fabricación total de vídeos a través de IA cuxo obxectivo foi deslexitimar os actores sociais en paro e criminalizar a protesta social.

Este paro foi unha expresión colectiva que xurdiu desde abaixo, desde as comunas, descentralizado, maioritariamente rural pero tamén urbán (sobre todo en Quito), crítico coas dirixencias nacionais e rexionais, creativo e de construción de liderados colectivos, sobre todo de mulleres e mozas indíxenas.[19] Porque neses 31 días, e fronte á opacidade da propia dirixencia actual da Conaie, a debilidade das esquerdas tradicionais e a ausencia do progresismo nas rúas; non só se ergueron as comunidades campesiñas, senón que tamén existiu unha despregadura de iniciativas populares e urbanas que foron dende asembleas ampliadas,[20] sostemento de centros de recollida para enviar medicinas e produtos non perecedoiros para Imbabura e comunas de Pichincha, marchas lideradas por feministas, mulleres e disidencias, mobilizacións estudantís, paros artísticos e despregadura gráfica, así como un estratéxico diálogo entre formas organizativas urbanas e dirixencias locais de mulleres pertencentes a pobos e nacionalidades.[21]

Este paro a diferenza dos anteriores alzamentos, cuxo eixo xiraba arredor da dirección política da Conaie e a presenza dos pobos indíxenas en Quito, desprazou as decisións políticas e estratéxicas a unha diversidade de actores que politizaron dende o coidado como xeito de rebeldía, ata a creatividade popular que apuntaba a desmontar os imaxinarios racistas e ultraviolentos do réxime de Noboa.

Con este paro evidénciase que Noboa busca "instituír a loita en contra da esquerda [...], nun elaborado entramado dunha presunta estrutura internacional de alianza narcoterrorista contra o progreso de América Latina" (Revista Crisis). Pero aínda máis grave, perfílase a intención de asfixiar toda posibilidade de protesta social no país, sobre todo no acurralamento do movemento indíxena e desta maneira achandar o camiño para materializar un proxecto de dominación neoliberal que ten como centro o extractivismo e que, como temos visto noutras experiencias latinoamericanas, conflúe cos propios intereses do capital ilegal.

Queda aínda pendente o debate e a autocrítica no interior do propio campo popular organizado de Ecuador, que novamente tivo que desprazar esa urxencia de revisar o ocorrido, porque tivo que pasar case inmediatamente a enfrontar un novo escenario electoral: a consulta popular e o refe-

Cortesía ChakanaNews

réndum convocados polo presidente Noboa o pasado 16 de novembro, onde se lle preguntou ao pobo ecuatoriano se estaba de acordo coa instalación de bases militares estranxeiras, financiamento público a partidos políticos, diminuír o número de asembleístas e sobre todo se aprobaba ou non o paso a unha Asemblea Constituínte cuxo obxectivo era desmantelar a Constitución aprobada en plebiscito no ano 2008 e que é, sen dúbida, unha das cartas magnas máis garantistas e de vanguarda a nivel mundial, porque recoñece entre outros elementos a plurinacionalidade, os dereitos da natureza, a democracia directa, o traballo non remunerado como xerador de riqueza, a prohibición de transxénicos, a auga como dereito humano e a soberanía alimentaria como obxectivo estratéxico.

Ese mesmo tecido que se articulou no paro, pobos e nacionalidades, ecoloxistas populares, feministas, disidencias, mocidade e estudantes, medios comunitarios, campesiñxs, sumado a unha serie de iniciativas de artistas, investigadorxs, docentes, xestorxs culturais, un progresismo por momentos de baixo perfil, certo sindicalismo, unha parte da esquerda institucional electoral, despregaron durante semanas iniciativas diversas para facer da campaña polo Non, unha opción orgánica e sistemática, pedagóxica e creativa, popular, territorial e en redes.

Pola súa parte o Si, tivo ao goberno, os seus funcionarios e medios hegemónicos como actores principais, actores que non tiveron ningún reparo en usar espazos e recursos públicos e multimillonarias cifras do mundo do capital privado, para impulsar a consulta; a eles sumáronse as cámaras da produción e comercio, as empresas mineiras, influencers pagados, e as dereitas tradicionais que creron que a narrativa do medo e a culpabilización á Constitución como orixe de todos os males de Ecuador, eran garantía de triunfo.

O domingo 16 de novembro o Non impúxose nas catro preguntas: sobre bases militares estranxeiras gaña con 60,82%, sobre eliminación a financiamento estatal de partidos políticos con 58,3%, sobre diminución do número de asembleístas con 53,7%, e finalmente sobre constituínte o Non acada o 61,8%.[22] Este triunfo do tecido social e que significa o primeiro golpe político nacional para o goberno de Noboa, evidencia que "a perda foi uniforme en todo o electorado, incluíndo os segmentos nos que Daniel Noboa normalmente recibe forte apoio electoral".[23]

As razóns para que un enorme electorado se pronunciara polo Non, son aínda hipóteses e pistas que requiren maior profundidade e tempo. Porén, podemos dicir á luz do sentido da campaña do Non e con información estatística sobre o que valora a sociedade ecuatoriana[24] que, "pese ás múltiples crises que atravesa el país, a vitoria do Non deixou claro que ideas e conceptos como democracia, soberanía, dereitos humanos e medio ambiente seguen tendo un valor central para os ecuatorianos".[25] En efecto, a defensa da natureza como o maior consenso nacional, un antiimperialismo popular, o paro e a resposta do goberno, son entre outros factores, sentidos que se despregan nesta vitoria; pero que aínda non explican este Non que nos tomou por sorpresa.

Lamentablemente, o presidente Noboa mantén o seu proxecto sen maiores modificacións. Varios foron os sinais destes primeiros días: a ausencia de declaracións do presidente, a súa viaxe exprés a Estados Unidos, un fracasado e

mediocre cambio de gabinete, o mantemento do acordo co FMI e a persistencia da militarización. Mentres para o primeiro trimestre do 2026 se albisca un novo escenario de conflitividade ligado ao incremento dos prezos de transporte e dos custos da vida no país. Quédalle ao campo popular organizado, ao tecido social que se volveu corazón da campaña nesta consulta, transformar ese Non: levantar unha forza social e construír un proxecto político que sexa en definitiva unha alternativa para o país.

Notas:

1. https://www.tiktok.com/@radiopichincha/video/7564096456987053330
2. https://www.instagram.com/p/DPMc-bKgCaK/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRlODBiNWFlZA==; https://www.instagram.com/p/DPMiGCeAINT/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRlODBiNWFlZA==
3. É importante sinalar que a maioría das análises e reflexións situadas sobre o #ParoEcuador2025 foron escritos ou relatados por mulleres e disidencias que, cunha enorme capacidade de síntese e de comprensión sobre o carácter da protesta, lograron que o que difundan os medios comunitarios e alternativos, sexa unha especie de praxe onde se combinan o que facer situado no paro e a contorna do que se xoga neste escenario.
4. Alianza polos Dereitos Humanos. "31 días del Paro Nacional en Ecuador 2025 – Monitoreo de vulneraciones de DDHH". Dispoñible en: https://alianzaddhh.org/31-dias-del-paro-nacional-en-ecuador-2025-monitoreo-de-vulneraciones-de-ddhh/
5. Aínda que a Alianza informa de dous falecidos produto do impacto directo do uso da forza estatal, hai tamén o deceso de Rosa Paqui, unha comuneira saraguro do sur do país, que morre asfixiada polas bombas lacrimóxenas utilizadas polo Estado.
6. Este término refírese a "persoas que desaparecen no marco da represión policial ou militar, que non son postas á orde dunha autoridade competente nin levadas a recintos autorizados".
7. Amnistía Internacional. 3 de outubro de 2025. "Ecuador: Alerta por represión a protestas, independencia judicial y desapariciones forzadas". Disponible en: https://www.amnesty.org/es/latest/news/2025/10/ecuador-alerta-por-represion-a-protestas-independencia-judicial-y-desapariciones-forzadas/
8. https://www.hrw.org/es/news/2025/10/21/ecuador-abusos-en-la-respuesta-a-las-protestas
9. https://elpais.com/america/2025-08-17/el-gobierno-de-noboa-declara-enemiga-del-pueblo-a-la-corte-constitucional-de-ecuador.html
10. Informe "Son militares, yo los vi" presentado o 22 de setembro de 2025: "A investigación expón como o goberno de Daniel Noboa recorreu de maneira sistemática a estados de excepción e á declaración dun suposto "conflito armado interno" para xustificar a expansión do rol das Forzas Armadas en tarefas de seguridade pública. Lonxe de dar seguridade, esta estratexia abriu a porta a violacións graves de dereitos humanos e colocou as persoas no país en maior risco". Dispoñible: https://www.amnesty.org/es/documents/amr28/0258/2025/es/
11. Disponible en: https://www.instagram.com/p/DQSLv-vETIq/?utm_source=ig_web_copy_link
12. https://www.primicias.ec/seguridad/muertes-violentas-ecuador-2025-violencia-record-107712/
13. Parodi, Camila. 23 de outubro de 2025. "Ecuador: cinco claves para entender el paro nacional". Disponible en: https://latfem.org/ecuador-cinco-claves-para-entender-el-paro-nacional/ Ou, por exemplo, os testemuños realizados por Revista Crisis, https://www.revistacrisis.com/en visita a comunidades de Otavalo o día venres 24 de outubro de 2025. Existen denuncias de poboación local a medios de comunicación, de que funcionarios públicos do Ministerio de Saúde Pública entran con persoal das Forzas Armadas ás comunidades co argumento de realizar levantamento de datos, pero que na realidade o que están a facer é intimidar a poboación que ten medo, porque consideran que é posible que existan detencións e, deste xeito, controlar que non volvan protestar.
14. https://x.com/Yasunidos/status/1981456813015842932
15. https://www.expreso.ec/actualidad/gobernador-sugiere-vinculo-de-manifestantes-indigenas-con-la-explosion-en-guayaquil-260814.html https://www.elcomercio.com/actualidad/politica/daniel-noboa-confirma-presencia-miembros-tren-aragua-paro/ Como estableceu a sentenza xudicial sobre as 13 persoas que se atopaban detidas ata o 24 de outubro, 12 de Otavalo e 1 cidadán venezolano, non existiu evidencia algunha de que tiveran algún tipo de participación no ataque a unha estación de policía en Imbabura ou sostiviran vínculos co Tren de Aragua.
16. Ruiz, Gabriela. 12 de outubro de 2025. "Leer al Paro Nacional del Ecuador en clave de 'racismo'". Dispoñible en: https://piedepagina.mx/leer-al-paro-nacional-del-ecuador-en-clave-de-racismo/
17. Borja, Gabriela. 24 de outubro de 2025. "Paro nacional en Ecuador: racismo, provocación y violencia, estrategias de un Estado autoritario". Dispoñible en: https://latinta.com.ar/2025/10/24/paro-nacional-ecuador-racismo-provocacion-violencia-estrategias-gobierno-autoritario/?utm_campaign=linkinbio&utm_medium=referral&utm_source=later-linkinbio
18. Destas pezas, "67 foron revisadas mediante o servizo "Verificación a la Carta", co obxectivo de identificar narrativas falsas e contidos manipulados que circularon en redes sociais". Dispoñible en: https://lupa.com.ec/explicativos/balance-paro-nacional/
19. A dignidade do Comité Central de Mulleres da Unorcac e a presidenta desta organización, Martha Túquerres; o sistema de participación de Cotacachi que facilitou a toma de decisións orgánica sostida en mans de mulleres; as cociñas populares e comunitarias; a vicepresidencia do pobo Kayambi, Denisse de la Cruz; os mozos e mozas e mulleres de San Miguel del Común; a recuperación dende abaixo da Federación de Indíxenas e Campesiños de Imbabura, Fici; así como un innúmero de dirixencias locais colectivas que foron básicas para soster por tantos días o paro. Un exemplo pode escoitarse neste episodio elaborado por Claudia Korol e Liliana Daunes: https://open.spotify.com/episode/2NccmuZJIKkZJCBewPDRit?si=AsrKlJhpRlCBiqDnqGD1sQ
20. Un exemplo é a asemblea que se mantivo durante 12 semanas na cidade de Quito, en distintos espazos da cidade, á que asistiron feministas, ecoloxistas, estudantes, jubiladxs, artistas, colectivos de mocidades, transeúntes da clase traballadora, medios de comunicación.
21. https://www.instagram.com/p/DQR0gjqgCK-/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRlODBiNWFlZA==
22. https://resultadoscp2025.cne.gob.ec/
23. https://lapartehonda.substack.com/p/el-titular-mas-importante-despues
24. Encuesta con 95% de confianza de IPSE: : https://ipse.global/pdf/IPSE-Ecuador_encuesta_consulta_popular_2025-10-Oct.pdf
25. https://labarraespaciadora.com/victoria-del-no/

MEMORIA 2024

2024: RESISTENCIAS QUE SOSTIENEN LA VIDA. FEMINISMOS, SOBERANÍAS Y LUCHAS POR LA JUSTICIA GLOBAL

¿QUÉ HEMOS HECHO EN 2024?

Más de 200 actividades de educación, sensibilización e incidencia feminista, ecosocial y antirracista impulsadas desde Entrepueblos en todo el territorio, con alianzas clave en América Latina y el Estado español. En este resumen recogemos los ejes centrales de nuestro trabajo en 2024: feminismos, defensa de los bienes comunes, derechos y justicia global, y cooperación transformadora. Desde las calles del 8M hasta las aulas, desde giras como la de YASunidos hasta publicaciones como Mujeres en Lucha, seguimos construyendo una comunicación que acompaña y fortalece las luchas de los pueblos.

Un año de ofensiva contra los derechos y apuesta colectiva por la vida 2024 ha sido un año marcado por una creciente ofensiva autoritaria, con retrocesos en derechos fundamentales, criminalización de la disidencia y fortalecimiento del poder corporativo en múltiples territorios. En ese contexto, nuestro trabajo ha buscado sostener alianzas, generar relatos de resistencia y apoyar procesos de transformación impulsados desde los movimientos populares. Desde la solidaridad internacionalista, el ecofeminismo y la justicia global, hemos reforzado las conexiones entre luchas locales y globales.

FEMINISMOS QUE SANAN Y RESISTEN

Durante 2024 apoyamos movilizaciones feministas en múltiples territorios, incluyendo Barcelona, Tarragona, Sevilla, Valencia, Madrid, Alacant, Palma y Murcia, con una presencia activa en las fechas emblemáticas del 8 de marzo y el 25 de noviembre. Estas acciones formaron parte de un trabajo sostenido de articulación con movimientos sociales feministas que luchan contra las violencias estructurales, exigen justicia reproductiva y defienden los cuerpos y territorios de las mujeres.

Nos sumamos a la declaración "Defensoras y Activistas por la Vida", en la que alzamos la voz contra el genocidio en Gaza y la represión hacia las defensoras de derechos humanos en contextos de conflicto. Además, facilitamos talleres de sanación feminista en espacios como Can Masdeu (Barcelona) y en territorios afectados por la DANA en Valencia, generando espacios seguros para la recuperación colectiva, el autocuidado y el fortalecimiento político-emocional de mujeres activistas.

Presentamos el informe de Iniciativa Mesoamericana de Mujeres Defensoras de Derechos Humanos (IM-Defensoras) ***Datos que nos duelen, redes que nos salvan – 10+ Años de agresiones contra defensoras de derechos humanos en Mesoamérica (2012-2023)***, en colaboración con **IM-Defensoras**. Incluyó actos en Barcelona, Madrid, Basauri, Valencia y Petrer.

En el ámbito organizativo, colaboramos en el proceso de elaboración del II Plan de Igualdad de Entrepueblos y en el diagnóstico de cuidados institucionales junto al colectivo Fil a l'Agulla. Esta iniciativa refuerza nuestro compromiso con una cultura interna basada en los cuidados, la corresponsabilidad y el bienestar de quienes sostienen la organización desde dentro.

En comunicación, editamos y difundimos el suplemento especial "Mujeres en Lucha" junto a La Directa, una publicación que articula narrativas ecofeministas desde los territorios en resistencia. Este trabajo comunicativo visibiliza las voces de mujeres indígenas, rurales, migrantes y activistas que defienden la vida frente al extractivismo, el racismo y el patriarcado.

A nivel internacional, fortalecimos vínculos con contrapartes feministas en América Latina, participamos activamente

en el Encuentro Feminista Latinoamericano y del Caribe (EFLAC) en El Salvador, y acompañamos procesos de defensoras de derechos humanos en contextos de riesgo. La articulación Sur-Sur y el aprendizaje mutuo siguen siendo una base clave de nuestra acción feminista internacionalista.

SOBERANÍAS Y DEFENSA DE LOS BIENES COMUNES

Durante 2024, nuestro trabajo en defensa de los bienes comunes se expresó en campañas, giras, materiales educativos y acciones de incidencia política. Participamos activamente en la vigilancia crítica de la directiva europea sobre debida diligencia, denunciando sus limitaciones para garantizar la responsabilidad efectiva de las empresas transnacionales. En este marco, impulsamos la creación del Centre Català d'Empreses i Drets Humans en el Parlament de Catalunya, una herramienta fundamental para exigir obligaciones públicas y privadas en el respeto a los derechos de los pueblos y la naturaleza.

Acompañamos la gira internacional de YASunidos, colectivo ecuatoriano que lideró el proceso histórico de consulta popular para frenar el extractivismo en el Yasuní. La gira recorrió diversas ciudades del Estado español y articuló espacios de diálogo con colectivos ecologistas, feministas y de defensa del territorio. Fue una acción de sensibilización directa que acercó las luchas de América Latina a la ciudadanía europea, reforzando los lazos de solidaridad internacionalista. La gira recorrió Ginebra, Galicia, Madrid, Barcelona, València y Berlín.

Además, editamos materiales pedagógicos sobre justicia climática dirigidos a docentes y formadoras de espacios educativos formales y no formales. Estos recursos fomentan una comprensión crítica del cambio climático, el neocolonialismo y las falsas soluciones verdes, y proponen alternativas desde la agroecología, los ecofeminismos y las soberanías comunitarias.

Entre ellos destacan el documental *50 grados* y la exposición *Desplazamiento de las personas por causas ambientales*, utilizados en actividades realizadas en diversas ciudades.

En València, en el marco del *Proyecto Barrio* impulsado por el Museu de Prehistòria, organizamos la jornada "¿De qué hablamos cuando hablamos de emergencia climática?", con presentación de *50 grados*, una mesa redonda y la exposición, además de una entrevista en À Punt para visibilizar la jornada. En los IES Ramón Llull y del Carme, se realizaron talleres educativos como *Cuidemos el planeta* y sesiones sobre migraciones ambientales y gestión socioemocional frente a la crisis climática (¿Cómo reaccionamos a un clima que ya no será el que era? y *Gestión emocional, gestión de procesos y cuidado de las personas*).

En el País Vasco, estos materiales llegaron a Muskiz y Portugalete, donde también se realizó una entrevista en la radio local. La exposición fue editada también en Burgos y presentada en otros espacios educativos. En Barcelona, *50 grados* se proyectó en el Aula Ambiental del Raval, y en colaboración con Ecologistes en Acció, se celebró un pase en el cine Zumzeig. Como parte de esta misma línea, se organizó también el preestreno de *Mariposas Negras*, película que más tarde sería reconocida con los premios Gaudí y Goya a la mejor película de animación.

En este eje también destacamos la gira de Andrea Rivera, del Colectivo Madreselva (Guatemala), que permitió tejer vínculos entre las luchas por las soberanías energéticas en América Latina y los debates en nuestro territorio sobre modelos energéticos comunitarios. En Burgos, la visita se centró en visibilizar el proyecto de pequeñas hidroeléctricas comunitarias impulsado por Madreselva, conectándolo con experiencias locales alternativas. Se organizó el curso universitario *Camino de la luz*, dirigido a estudiantes y profesorado, y una reunión con colectivos ecologistas y cooperativas locales –entre ellos, Ecologistas en Acción y Energética–.

También se celebró una conferencia pública (presencial y online) con Andrea Rivera como ponente.

La gira incluyó otras paradas significativas: en la aldea de San Miguel (Valladolid), se celebró el coloquio *Mujeres en el mundo rural: derechos humanos, economía social y sostenibilidad*, junto al Ayuntamiento, FIARE Banca Ética y asociaciones locales. En València, se concertó una reunión de incidencia con la Generalitat. En la Universitat d'Alacant, Andrea participó en un encuentro de intercambio de saberes con colectivos sociales sobre transición ecosocial justa y acceso comunitario a energías renovables. En Maó, la actividad pública *El agua, fuente de vida y de conflictos* incluyó la proyección del documental *La sangre de la tierra* y un coloquio con la propia Andrea y su director, Félix Zurita. Finalmente, en Elx, se sumó a la charla *Energía renovable sin destrucción del medio ambiente*, reforzando el diálogo entre experiencias comunitarias y alternativas frente al extractivismo energético.

Nuestra acción en este eje incluyó también la participación en movilizaciones territoriales y campañas comunicativas contra proyectos extractivos, en defensa del agua y de la tierra, tanto en América Latina como en el Estado español. Desde la comarca de La Safor hasta el valle del Huasco, nos hemos sumado a procesos que ponen en el centro la autodeterminación de los pueblos.

DEFENSA DE DERECHOS Y JUSTICIA GLOBAL

En 2024 profundizamos nuestro trabajo en defensa de los derechos colectivos de los pueblos y las personas más vulnerables. Difundimos la exposición "Activistas por la vida" en Madrid, acompañada de actividades paralelas y la presentación de unidades didácticas para su uso en centros educativos y sociales. Esta exposición pone rostro a mujeres defensoras de derechos humanos y del territorio en Mesoamérica, que enfrentan la criminalización y la violencia estructural.

Facilitamos la gira del defensor guatemalteco Bernardo Caal, injustamente encarcelado por su lucha en defensa del río Cahabón frente a intereses hidroeléctricos. Su visita al Estado español permitió encuentros con colectivos de solidaridad, medios de comunicación y representantes institucionales, visibilizando la criminalización de las luchas indígenas y la impunidad empresarial transnacional, con actividades en Alicante, Valencia, Alaior (Menorca) y Barcelona.

Participamos en redes de incidencia por los derechos de las personas migrantes y contra el racismo estructural, con acciones desarrolladas principalmente en Barcelona y Madrid. Estas actividades incluyeron jornadas formativas, movilizaciones y colaboraciones con entidades que trabajan desde una mirada antirracista y decolonial.

A través de publicaciones como "Mujeres en Lucha" y colaboraciones en medios aliados (La Directa, El Salto, Pikara), amplificamos las voces de quienes resisten la exclusión, el despojo y la violencia institucional. Nuestro enfoque de comunicación política parte de las experiencias encarnadas de las comunidades y busca disputar el relato hegemónico desde abajo y en colectivo.

EDUCACIÓN EMANCIPADORA Y COOPERACIÓN SOLIDARIA

A lo largo del año, defendimos una cooperación solidaria, transformadora y feminista frente a los recortes promovidos por gobiernos autonómicos. Esta defensa incluyó acciones públicas, posicionamientos políticos y trabajo en red con organizaciones de cooperación que comparten nuestros principios.

Participamos en el proceso de elaboración de la Estrategia de Educación Transformadora, un documento clave para orientar políticas públicas que vinculen justicia social, derechos humanos y sostenibilidad ecológica desde una mirada crítica y pedagógica. También facilitamos espacios formativos como la VII Universitat de Tardor y el Seminario de Geopolítica en la Universitat d'Alacant, donde compartimos experiencias desde una pedagogía popular.

Organizamos actividades de sensibilización y acogida juvenil en centros educativos de secundaria en València, Alacant y El Campello. Estas acciones acercaron a las nuevas generaciones debates actuales sobre feminismos, justicia ecosocial y solidaridad internacionalista, combinando metodologías participativas, narrativas transformadoras y trabajo en red con profesorado comprometido.

COMUNICACIÓN VIVA PARA LA TRANSFORMACIÓN

Nuestra web sigue siendo un archivo vivo de actividades, publicaciones y campañas, ahora en proceso de renovación técnica y visual. Tras más de seis años de recorrido, en 2024 dimos inicio a un cambio integral que culminará en 2025, para consolidar la web como espacio de referencia política, educativa y de archivo histórico de Entrepueblos. Este proceso ha sido acompañado con criterios de accesibilidad, feminismo digital y participación.

Las redes sociales se consolidan como herramientas clave para la incidencia política y el acompañamiento cotidiano a luchas feministas, ecosociales y antirracistas. En ellas compartimos noticias, alertas, convocatorias, materiales y reflexiones que alimentan una cultura comunicativa descentralizada y viva.

Editamos el libro "Activistas por la vida" y materiales pedagógicos sobre ecofeminismos y justicia climática. Estos contenidos fortalecen los procesos de formación y visibilización de alternativas, integrando el relato de las comunidades como hilo conductor.

Articulamos campañas con fuerte carga narrativa para visibilizar resistencias, generando relatos que suman a una cultura de transformación social. Nuestra apuesta comunicativa se inspira en una mirada ética, colectiva y profundamente comprometida con las luchas emancipadoras.

DATOS E IMPACTOS DE NUESTRA ACCIÓN

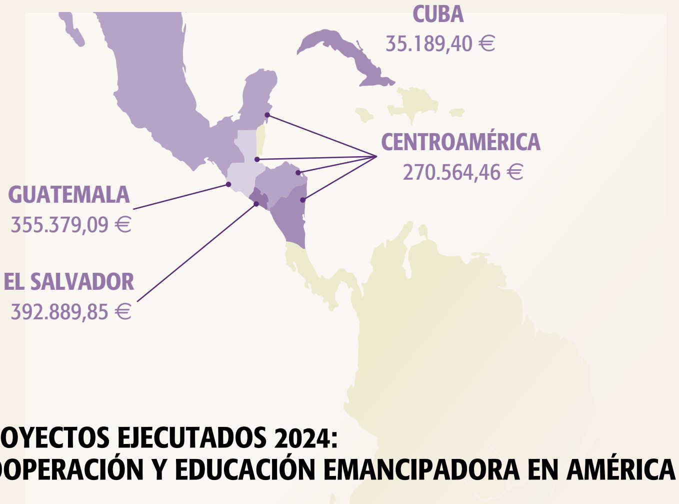

PROYECTOS EJECUTADOS 2024:
COOPERACIÓN Y EDUCACIÓN EMANCIPADORA EN AMÉRICA LATINA Y EL ESTADO ESPAÑOL

CENTROAMÉRICA	270.564,46
■ Consolidación de la Red Centroamericana de Comunicación como un espacio de información comunitaria en la región (Fase II). Fundación Luciérnaga, Red Centroamericana de comunicación	27.417,72
■ Consolidación de la Red Centroamericana de Comunicación como un espacio de información comunitaria en la región (Fase III). Fundación Luciérnaga, Red Centroamericana de comunicación	21.764,18
■ Protección integral de defensores y defensoras de DDHH en contextos de criminilización creciente en América Central. CUC y CDM, Centro de derechos de la mujer	221.382,56

CUBA	35.189,40
■ Mujeres y sostenibilidad de la vida desde el movimiento social popular en Cuba. GALFISA	23.517,40
■ Políticas públicas y liderazgo feminista de mujeres en La Habana. GALFISA	11.672,00

EL SALVADOR	392.889,85
■ Desarrollo productivo sostenible agroecológico en cooperativas agropecuarias del corredor seco de El Salvador, para reducir los impactos del cambio climático, del COVID-19 y las brechas de género. CONFRAS	55.427,97
■ Impulsar el empoderamiento y autonomía económica de las mujeres emprendedoras de dos municipios de San Salvador. MAM	1.454,42
■ Mujeres, juventudes y personas LGTBI+, por el derecho a una vida libre de violencias y acceso a medios de reactivación económica para fomentar el desarrollo humano sostenible, en 9 municipios de la zona oriental de El Salvador. La Colectiva	110.829,82
■ Promoviendo el empoderamiento organizativo y económico de mujeres rurales del municipio de Suchitoto en la búsqueda del desarrollo sostenible y equitativo. El Salvador. CRIPDES	36.262,38
■ Desarrollando capacidades en comunidades vulnerables, para la seguridad alimentaria, la autonomía de mujeres y la gestión ambiental. MOVIAC	5.207,10
■ Promoviendo la justicia hídrica con enfoque de género en el sector rural de Suchitoto, Cuscatlán, a través del fortalecimiento de los sistemas autogestionados comunitarios de agua. CRIPDES	41.494,00
■ Promoviendo la resiliencia de las cooperativas agropecuarias del corredor seco para fortalecer la igualdad de género, la soberanía alimentaria y la justicia ambiental. CONFRAS	106.584,93
■ Transporte Escolar en el Bajo Lempa. Comunidad Nueva Esperanza	9.443,11
■ Contribuyendo a la mitigación de los impactos del Cambio Climático y la construcción de territorios sostenibles con participación comunitaria en El Salvador. MOVIAC	26.186,12

GUATEMALA	355.379,09
■ 86 comunidades mayas q'eqchies por la defensa de sus bienes naturales en Guatemala. MADRESELVA	22.178,32
■ Promover el fortalecimiento organizativo de 86 comunidades mayas q´eqchíes para la defensa de sus derechos ambientales y el uso sostenible de los bienes naturales, desde un enfoque de derechos humanos, género e interculturalidad. MADRESELVA	41.454,33
■ Consolidar el liderazgo político de las mujeres Mayas organizadas para la incidencia en defensa del derecho y la dignificación de su calidad de vida, en el contexto de la pandemia COVID-19. Guatemala. CONAVIGUA	174.940,96
■ Fortalecer el Sistema Indígena-intercultural de aprendizajes y estudios como un espacio de formación-acción de jóvenes, mujeres y hombres, de las comunidades indígenas y de las organizaciones sociales de Chiapas desde la práctica de la equidad de género y la sostenibilidad ambiental. Fase II. CIDECI - Unitierra	6.856,20
■ Generar condiciones que contribuyan a la mitigación y prevención de las violencias contra las mujeres y la niñez maya. Kaqlá	85.207,78
■ Contribuyendo a la autonomía integral de las mujeres indígenas campesinas de las regiones Kaibil Balam-Huehuetenango y Mateo López Calvo-Quiché. CUC	1.444,26
■ Protegiendo bosques y agua: generación hidroeléctrica en Unillá Pacalá. Madreselva	23.297,24

PROYECTOS EJECUTADOS 2024 (cont.)

ECUADOR	694.151,51
▪ Fortaleciendo a las mujeres defensoras y los procesos de resistencia como camino hacia la protección integral. ACCION ECOLÓGICA	151.661,10
▪ Gobernanza y sostenibilidad de los agroecosistemas y recursos ambientales, basado en relaciones justas y equitativas, en la costa sur del Ecuador. MCCH ASOCIACIÓN MAQUITA	3.242,80
▪ Pueblos indígenas del Ecuador construyen el Sumak Kawsay desde el empoderamiento de las mujeres indígenas y la defensa de los derechos colectivos.Ecuador, Amazonía. CONFENIAE, MICC, ECUARUNARI, CONAICE, OMICSE. CONAIE	112.853,90
▪ Consolidando un modelo de desarrollo socio económico local basado en relaciones justas, equitativas y ambientalmente sostenibles. Guayas-Ecuador. MCCH	156.357,45
▪ Mujeres, pueblos indígenas y colonos defienden los Derechos Humanos y Derechos de la Naturaleza ante la actividad petrolera en la Amazonía ecuatoriana. UDAPT	39.131,55
▪ Vivas y Libres nos queremos: acompañamiento feminista para favorecer el acceso a la Justicia y a los derechos reproductivos de mujeres y niñas. SURKUNA	48.525,03
▪ Mujeres defensoras, pueblos indígenas y afros y sociedad civil organizados para la exigencia de los Derechos Humanos, Colectivos y de la Naturaleza. Acción Ecológica	126.392,55
▪ Fortaleciendo el tejido social y organizativo con enfoque de género y ambiental del Sistema de participación cantonal de Cotacachi, Ecuador. AUCC	55.213,46
▪ Pueblos indígenas y campesinos fortalecen su gobernanza territorial, exigibilidad de derechos y protección de defensores y defensoras de la Naturaleza con liderazgo de mujeres y jóvenes. UDAPT, MICC, OMICSE	710,67
▪ Mujeres organizadas defienden sus derechos y promueven la economía social y solidaria, con enfoque de sostenibilidad ambiental e interculturalidad en Cotacachi. AUCC	63,00

PERÚ	992.805,50
▪ Mujeres y personas LGTB tejiendo redes para una justicia de género en Perú. DEMUS	17.430,18
▪ Comunidades campesinas, organizaciones y personas defensoras de los DHA promueven iniciativas y alianzas para el ejercicio de derechos, la protección ambiental y la construcción de alternativas sostenibles en territorios afectados por actividades extractivas en Perú. GRUFIDES, Red Muqui	188.032,11
▪ Movimiento feminista articulado para la restitución y posicionamiento de los derechos de las mujeres niñas y adolescentes aportando al desarrollo territorial del sistema de prevención de las violencias y cuidados desde un enfoque feminista, interseccional y transformador que ponga la vida "digna" en el centro. FARMAMUNDI, DEMUS Y FLORA TRISTAN	276.705,09
▪ Mujeres organizadas y diversas defienden sus cuerpos y territorios de la violencia estructural impulsando prácticas y políticas para el ejercicio y exigibilidad de sus derechos en Cusco y Apurímac. Perú, en las regiones del Sur Andino que conforman el Corredor Minero del Sur – Cusco y Apurímac. DHSF, APDRODEH	248.428,19
▪ MAP – Movilízate, Articula, Participa. Organizaciones y redes de mujeres promueven la igualdad y la prevención primaria de la violencia de género en Perú. DEMUS	3.146,49
▪ Derecho a defender derechos en Perú -Protección de defensores/as en Perú. CNNDDHH	89.586,17
▪ Construyendo movimiento y ciudadanía ambiental e indígena para la defensa y ejercicio de derechos en el Perú. Cooperacción	169.477,27

EDUCACIÓN EMANCIPADORA	303.178,70
▪ Defendamos la sostenibilidad de la vida! Defensoras de DDHH promoviendo alternativas ecosociales ante las crisis interconectadas	7.198,30
▪ Enredando resistencias por la defensa de los bienes comunes que pongan la vida en el centro	12.927,80
▪ Tejemos alternativas ecofeministas por una incidencia ciudadana transformadora interconectando Sur y Norte. Caminando hacia un modelo arraigado en los territorios, feminista, social y ambientalmente sostenible (bianual)	106.521,61
▪ Políticas públicas para desprecarizar las cadenas globales de los cuidados (bianual)	1.367,30
▪ X Jornadas Valladolid con Palestina y contra el Apartheid de Israel (BDS)	2.402,90
▪ Ciudadanía global comprometida con la agenda 2030, el desarrollo humano y medioambiental sostenible y los valores de la Unión Europea en la ciudad de Madrid a través de la formación y la sensibilización para la sostenibilidad de la vida.	32.794,44
▪ Acción por el clima: Ciudadanía global comprometida con el desarrollo humano y medioambiental sostenible en Menorca a través de la formación y la sensibilización para la sostenibilidad de la vida	5.400,00
▪ Programa Catalán de Protección de Defensores y Defensoras de Derechos Humanos (PCPDDH) 2023-2024	16.999,93
▪ Campaña de nuevos socios y socias y plan de cuidados y fortalecimiento de la vida activista en Entrepobles	4.897,96
▪ Ciudades vivibles y feministas: construyendo una ciudad cuidadora y de acogida	24.916,18
▪ Cuidando el planeta: Juventud y ciudadanía valenciana movilizadas por la justicia ambiental y la transición ecosocial	20.126,64
▪ ¡Caminamos juntas hacia las transiciones ecosociales! Por un cambio de paradigma glocal que promueva las economías feministas y transformadoras	33.680,42
▪ Migraciones climáticas	181,50
▪ Migraciones ambientales, comunidades expulsadas y resistencias en común	8.155,10
▪ Tiempo de acción social y política: ¡hacia un pacto global de transición ecosocial!	25.608,62

Fuente: documento de proyectos 2024 *Valores en euros*

BALANCE ECONÓMICO

INGRESOS Y GASTOS DISTRIBUIDOS ENTRE COOPERACIÓN INTERNACIONAL, EDUCACIÓN, SENSIBILIZACIÓN Y GESTIÓN INTERNA

Distribución de ingresos

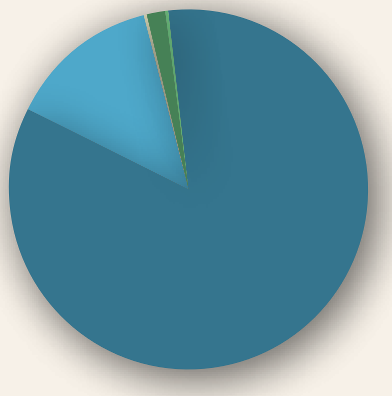

Cuotas socios/as		**93.558,98**
Cuotas socios/as	2,06%	73.094,33
Donaciones	0,58%	20.464,65
Subvenciones a proyectos		**3.047.813,70**
Ingresos por subvenciones a proyectos	85,84%	3.047.813,70
Subvenciones a estructura		**407.341,79**
Ingresos por subvenciones a estructura	11,47%	407.341,79
Ingresos financieros		**1.855,71**
Ingresos financieros	0,05%	1.855,71
Total		**3.550.570,18**

Valores en euros

Distribución de gastos

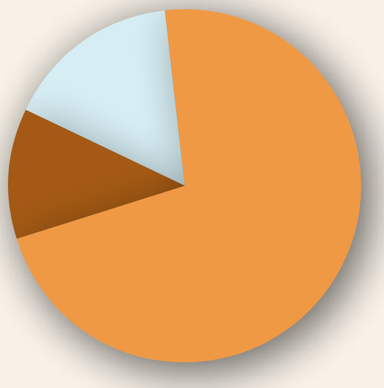

Gastos a proyectos de desarrollo	76%	2.716.452,77
Gastos a proyectos de sensibilización	10%	341.656,00
Gastos de administración y funcionamiento	15%	528.838,88
Total		**3.586.947,65**

Valores en euros

Fuente: balance económico 2024

BASE SOCIAL

1.400 personas socias activas a cierre de año

Porcentaje por comunidades autónomas

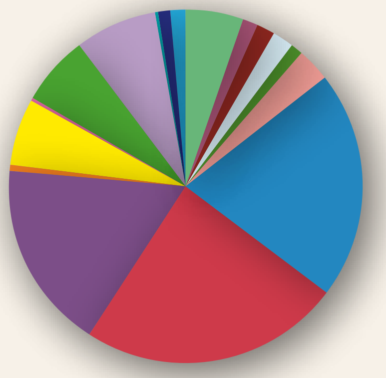

Andalucía	4,64%	Otros países	0,50%
Aragón	1,21%	Extremadura	0,14%
Asturias	1,29%	Galicia	5,86%
Illes Balears	2,14%	Islas Canarias	0,29%
Cantabria	1,00%	Madrid	6,43%
Castilla la Mancha	3,21%	Murcia	7,64%
Castilla y León	20,36%	Navarra	0,29%
Catalunya	24,07%	La Rioja	1,07%
País Valencià	18,21%	Euskal Herria	1,64%

Fuente: listado de socias a 31/12/2024

FINANCIACIÓN A PROYECTOS

Visualización por territorios y líneas estratégicas

PAÍS	TITULO	CONTRAPARTE	FINANCIADOR	IMPORTE
El Salvador	Contribuyendo a la mitigación de los impactos del Cambio Climático y la construcción de territorios sostenibles con participación comunitaria en El Salvador	MOVIAC (Movimiento de Víctimas, Afectadas y Afectados por el Cambio Climático y Corporaciones) en colaboración con el Centro Salvadoreño de Tecnología Apropiada (CESTA)	Fons Menorquí de Cooperació	70.000,00
	Mujeres emprendedoras luchando por sus derechos y su autonomía económica	Asociación Movimiento de Mujeres "Mélida Anaya Montes" (MAM)	Ajuntament de Barcelona	75.640,00
	Mujeres y juventudes construyendo alianzas por una vida libre de violencias para las mujeres	Colectiva feminista LAS DIGNAS, en articulación con Red VLV y Red Juvenacción	Ajuntament de Tarragona	35.934,04
			Ajuntament de València	60.000,00
	Transporte escolar al Bajo Lempa	Comunidad Nueva Esperanza	Fons Català de Cooperació al Desenvolupament (FCCD), Ajuntament de La Garriga	10.937,42
	Impulsando la defensa de los derechos humanos frente a las diferentes crisis socioambientales en El Salvador	Movimiento de Víctimas, Afectadas y Afectados por el Cambio Climático y Corporaciones (MOVIAC), en colaboración con el Centro Salvadoreño de Tecnología Apropiada (CESTA)	Ayuntamiento de Burgos	27.096,14
Chiapas	Fortalecer el Sistema indígena-intercultural de aprendizajes y estudios como un espacio de formación-acción de jóvenes, mujeres y hombres, de las comunidades indígenas y de las organizaciones sociales de Chiapas desde la práctica de la equidad de género y la sostenibilidad ambiental.	CIDECI - UNITIERRA	Ayuntamiento de Murcia	10.607,67
Perú	Fortaleciendo redes feministas y LGTQ+ para una agenda nacional por el derecho a decidir y la autonomía sexual y reproductiva en Perú	DEMUS APRODEH	Gobierno Vasco	582.124,77
Centroamérica	Impulso a la comunicación comunitaria en la región centroamericana	FUNDAERIC - Equipo de Reflexión, Investigación y Comunicación (Honduras)	Ajuntament Santa Coloma Gramenet (FCCD)	10.016,06
			Ajuntament Castellar del Vallés	14.856,63
			Ajuntament de Vilafranca del Penedès (FCCD)	15.099,03
	Organizaciones aliadas inciden en un ejercicio libre de los derechos sexuales y reproductivos en América Central (El Salvador-Honduras-Nicaragua)	Asociación Colectiva de Mujeres para el Desarrollo Local, Red contra la Violencia Choluteca. En agrupación con la Asociación de Derechos Sexuales y Reproductivos	Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD)	492.380,00
Guatemala	Protegiendo bosques y agua: generación hidroeléctrica en Unillá Pacalá	Colectivo MadreSelva	Govern Balear	125.000,00
	Empoderamiento político y autonomía económica de mujeres indígenas y campesinas	C.U.C.G - Consejo de Unidad Campesina de Guatemala	Ayuntamiento de Getxo	30.000,00
Cuba	Políticas públicas y liderazgo feminista de mujeres en La Habana	GALFISA	Ajuntament de Barcelona	86.000,00

PAÍS	TITULO	CONTRAPARTE	FINANCIADOR	IMPORTE
Ecuador	Mujeres de sectores populares organizadas y empoderadas para la defensa de derechos por una vida digna en Quito.	Fundación RurUrbana / Mujeres de Frente	Diputación de Valencia	60.000,00
	Sistema de participación social fortalecido impulsa modelo productivo sostenible con enfoque de género y derechos en Cotacachi	Asamblea de Unidad Cantonal de Cotacachi (AUCC) / Coorporación TOISAN en agrupación con MUNDUKINE	Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo	263.175,00
	Pueblos indígenas y campesinos fortalecen su gobernanza territorial, exigibilidad de derechos y protección de defensores y defensoras de la Naturaleza con liderazgo de mujeres y jóvenes	UDAPT, MICC, OMICSE	Govern Basc	485.684,96
	Mujeres organizadas defienden sus derechos y promueven la economía social y solidaria, con enfoque de sostenibilidad ambiental e interculturalidad en Cotacachi	AUCC	Agencia Asturiana de Cooperación	109.633,50

Fuente: Mapa de financiación ejecutada 2024 *Valores en euros*

Proyectos de educación emancipadora

TITULO	FINANCIADOR	IMPORTE
¡Caminamos juntas hacia las transiciones ecosociales! Por un cambio de paradigma global que promueva las economías feministas y transformadoras	ACCD (Projecte) - Agrupada EeA	49.964,00
Ciudades vivibles y feministas: ¡construyendo una ciudad cuidadora y de acogida!	Ajuntament de Barcelona	40.000,00
Tiempo de acción social y política: ¡hacia un pacto global de transición ecosocial!	Ajuntament de Barcelona	40.000,00
Acción por el clima: Ciudadanía global comprometida con el desarrollo humano y medioambiental sostenible en Menorca a través de la formación y sensibilización para la sostenibilidad de la vida	Fons Menorqui	7.000,00
Ciudadanía del Sur y Norte Global tejiendo saberes para la defensa de los DDHH y los bienes comunes.	Generalitat Valenciana (agrupada Perifèries del Món)	214.890,00
Resignifiquemos los DH en riesgo, la igualdad de género y el derecho a un medio ambiente con epistemologías del sur vinculadas a Guatemala, Honduras, México, Colombia, Ecuador, Perú y Marruecos.	ACCD (agrupada ODESC)	180.660,00
¡Tiempo de coherencia de políticas desde la protección integral feminista!	Ajuntament de Barcelona (Año 1/2)	40.000,00
Tejiendo redes desde Elche para la defensa de los DDHH y de la tierra	Ayuntamiento de Elche	3.025,00
Migraciones climáticas	Ayuntamiento de Burgos	1.645,86

Fuente: Mapa de financiación ejecutada 2024 *Valores en euros*

Consulta la Memoria completa de 2024:

Centro Labor

Do **sur andino** a **Huelva:** a terra **cansa** do progreso

Dende as minas andinas ata os invernadoiros andaluces, as comunidades rurais denuncian os impactos dunha mesma lóxica extractiva. Mentres Europa se reindustrializa co novo Regulamento de materias primas, territorios do Sur Global e do sur de Europa cargan cos custos sociais e ecolóxicos dun modelo que segue chamando "transición" o seu espolio. As voces do Congreso de Economías Feministas de Sevilla trazan un mapa común de resistencia fronte ao extractivismo. Ana Pinto, de Jornaleras de Huelva en Lucha, resúmeo cruamente:

"Nós somos as que respiramos o veleno, as que enfermamos, as que estamos no centro da contaminación."

A súa denuncia conecta coa de mulleres andinas que defenden a terra do litio e do cobre. Aínda que separadas por océanos, comparten unha mesma ferida: o corpo e o territorio como primeira fronte da crise ecolóxica.

Unha **Huelva de praias e progreso** onde as **mulleres e a terra** pagan o prezo da transición verde

Lidia Ucher · *Comunicación Entrepobos*

Na súa intervención no Congreso de Economías Feministas de Sevilla, **Ana Pinto**, de Jornaleras de Huelva en Lucha, alertou sobre as consecuencias do extractivismo agroindustrial e mineiro na saúde, a auga e a dignidade das mulleres rurais. Este texto contén extractos do seu discurso.

O novo regulamento europeo sobre materias primas promete unha "transición verde", pero a realidade demostra outra cousa: mentres o Norte reclama minerais para a súa reindustrialización, o Sur –e tamén o sur de Europa– paga o prezo.

CORPOS E TERRITORIOS EN SACRIFICIO

"Huelva non é só marisco e xamón: é unha zona de sacrificio", explicou Ana Pinto, amosando un mapa onde se cruzan minas reactivadas, vertedoiros de residuos perigosos, o Polo Químico e os invernadoiros de froito vermello. Lembrou que, ademais, en municipios como Escacena del Campo hai xa once proxectos de investigación mineira autorizados pola Xunta de Andalucía que comprometen boa parte do territorio, especialmente a aldea de Tejada e o seu contorno natural. Diversos colectivos ecoloxistas advertiron que estes permisos poderían pór en risco o subministro de auga potable do Condado e zonas protexidas próximas. Ao seu redor, o aire e a auga están contaminados polos fosfoxesos dos fertilizantes, e as ribeiras convertéronse nunha cicatriz aberta da neglixencia. "Fumígannos mentres traballamos; unha compañeira mareouse, protestou e despedírona", engade, mentres lembra que o seu sindicato, Jornaleras de Huelva en Lucha, empezou a gañar demandas por despedimentos inxustificados vencellados a estas prácticas.

EXPLOTACIÓN INVISIBLE

Na industria do froito vermello, a man de obra repártese case a partes iguais entre traballadoras locais e migrantes, milleiros delas chegadas por contratación en orixe. Moitas viven en asentamentos sen auga nin luz, sometidas a normas abusivas que prohíben falar durante a xornada, con listas de produtividade públicas que fomentan a competencia e o medo. Ademais, Pinto insiste en que non son as contratadas en orixe as que peores condicións teñen: "A xente que vive nos asentamentos chabolistas, a base de cartón, palés de madeira e plástico, sen luz nin auga, nin son de contratación en orixe nin teñen, a meirande parte, papeis".

"Hai días con máis de sesenta graos dentro do invernadoiro. Se vas buscar auga, perdes tempo e sinálante. A ansiedade e as pastillas normalizáronse", denuncia Pinto, "como se a saúde mental fora o prezo asumido por producir amorodos baratos para Europa".

O circuíto da precariedade complétase con delegados sindicais cooptados polas empresas, un sistema de sancións por "baixa produtividade" que non ten en conta a saúde nin a idade, e o racismo institucional dos contratos en orixe con compromisos de retorno –"como requisito principal", recalca Pinto. A cadea de valor descarga os seus custos sobre os corpos feminizados e os barrios populares.

Na súa intervención, Ana Pinto proxectou unha fotografía tan real como simbólica: os plásticos dos invernadoiros

Mariela Bontempi.

fronte ao Polo Químico de Huelva, "botando fumo todo o tempo". Ironizou sobre a imaxe oficial de modernidade e progreso coa que se promociona a cidade, á que "xa chaman *Huelvayork*", entre o cheiro a refinaría e o aire cargado de pesticidas. Dixo que esa é a verdadeira postal do extractivismo na provincia: contaminación, auga agotada e traballo precario.

ORGANIZAR A DIGNIDADE

Diante da connivencia e a impunidade, Jornaleras de Huelva en Lucha apostou pola autoorganización. "Temos creado as nosas propias seccións sindicais, unha con mulleres dos pobos e outra coas contratadas en orixe. Dende marzo podemos entrar nas vivendas das compañeiras e acompañalas nas demandas", explica. "Foi o noso principal logro despois dunha longa loita –engade–, porque antes estaba totalmente prohibido entrar nas vivendas, e por iso o noso lema sempre foi "Abramos as cancelas". A organización logrou vitorias xudiciais clave e, sobre todo, abrir un horizonte de dereitos nun territorio que parecía condenado a naturalizar a violencia laboral e ambiental.

A súa axenda é nítida: fin da impunidade patronal e do ecocidio; inspeccións laborais efectivas; regularización das traballadoras migrantes. Pinto formúlao dende un ecofeminismo práctico: "Non queremos sostibilidade de escaparate. Queremos alternativas laborais reais, traballo no monte, transición agroecolóxica, reforma agraria e renda básica para non ter que elixir entre comer ou enfermar".

CLAVES

- 52 % de traballadoras locais e 48 % migrantes na industria do froito vermello.
- Asentamentos sen auga nin luz e temperaturas superiores a 50 °C en invernadoiros.
- Fosfoxesos contaminantes na ría de Huelva: un legado do Polo Químico.
- Regulamento europeo de materias primas: reindustrialización a cambio de novos territorios de sacrificio.
- Axenda de Jornaleras de Huelva en Lucha: fin de fumigacións, inspección real, regularización e transición agroecolóxica.

DA ZONA ANDINA A HUELVA

A intervención de Ana Pinto vencella loitas que a cotío se contan por separado: a mineiría que avanza sobre comunidades andinas en Ecuador e Perú, e os agronegocios que enferman ás xornaleiras do suroeste peninsular. En ámbolos dous casos, o discurso de progreso oculta os mesmos saldos: auga contaminada, solos exhaustos, corpos agotados. Escoitala é recoñecer que non hai transición xusta sen xustiza laboral e territorial. Que a soberanía alimentaria e mineira empeza por coidar a vida das que tocan a terra.

Profundando na **lóxica extractivista** en **Perú**

Charla con **José De Echave**, investigador e especialista na problemática mineira e ambiental de Perú, director de CooperAcción e **Jaime Borda**, comunicador social orixinario de Puno e secretario executivo da Rede Muqui, que coordina máis de 30 organizacións que acompañan a comunidades afectadas pola mineiría en Perú.

A UE aprobou en 2024 unha lei para asegurar minerais estratéxicos no marco da transición enerxética. A súa iniciativa Global Gateway busca investir ata 300.000 millóns de euros en infraestruturas para garantir o acceso a recursos como cobre, litio e terras raras. Perú, segundo produtor mundial de cobre, aporta arredor do 11% do total. No Sur Andino, o "corredor mineiro" concentra o 40% da produción e numerosos conflitos socioambientais. Empresas transnacionais como MMG, Grupo México, Anglo American e Glencore figuran entre as máis denunciadas por abusos segundo o Monitor mundial de minerais en transición.

En Perú, décadas de extractivismo converteron territorios de comunidades e pobos orixinarios en zonas de sacrificio que deterioran gravemente a saúde, a vida e a natureza. En que medida e formas se está profundando na lóxica extractivista no país? Que cambiou?

José De Echave: Estase a vivir un novo ciclo de expansión de actividades como a mineiría e estase profundando na lóxica extractivista, cos mesmos actores (a mineiría a gran escala, predominantemente transnacional), pero tamén con outros novos (pequena mineiría, informal e abertamente ilegal), buscando consolidar territorios como zonas de sacrificio. O sur do país, sobre todo, o sur andino, é un bo exemplo desta lóxica de territorios que teñen que sacrificarse en función da lóxica extractivista. Tamén a Amazonía está sendo seriamente afectada por un conxunto de actividades profundamente extractivistas, predominantemente ilegais (tala, narcotráfico e sobre todo mineiría).

Os prezos do cobre e do ouro (os 2 principais minerais de exportación do Perú), bateron todos os récords previos neste segundo semestre do ano: a mediados do mes de outubro, o ouro acadou por primeira vez os US$ 4,200 a onza, subindo a súa cotización no que vai de ano, nun 55%. O cobre non quedou atrás e acadou unha cotización de US$ 5 a libra, cun incremento anual do 25%. A cotización da prata tamén aumentou no que vai de ano en case un 70%, chegando ao nivel máis alto das últimas catro décadas.

A mensaxe do sector empresarial mineiro e dos defensores do modelo é que o Perú debe aproveitar este novo contexto de prezos altos e destrabar toda a carteira de proxectos de investimento. Para iso proponse seguir implementando paquetes de desregulamentación: nos últimos anos o mecanismo utilizado foi o dos shocks desregulatorios traballados nas denominadas mesas executivas mineiro-enerxéticas, entre o goberno e os empresarios mineiros.

No último ano anunciáronse nada menos que 385 medidas desregulatorias. A aposta é sacar adiante proxectos controvertidos e que significaron grandes conflitos sociais, pola súa afectación aos dereitos económicos, sociais, ambientais e culturais das poboacións. É o caso do proxecto de Tía María, no departamento de Arequipa, que durante 15 anos enfrontou a resistencia da poboación veciña do Val de Tambo.

O outro factor gravitante é o avance da mineiría informal e tamén da abertamente ilegal. O factor prezo dos minerais, é clave para entender a expansión deste tipo de mineiría que, nalgúns casos, está a ser desenvolvida polas propias comunidades e noutros por grupos que se impoñen con moita violencia. Na Amazonía e tamén nalgunhas zonas andinas, este tipo de mineiría está sendo controlada polo

crime organizado, sometendo e desprazando de maneira forzada poboacións enteiras.

Que relación ten o extractivismo nos territorios coa chamada transición verde no norte global? Que condicións mínimas deberían de verificarse para unha transición xusta, en términos sociais, económicos e ambientais?

JDE: Existe unha relación directa entre a proposta da transición corporativa que vén do norte global e a aprofundmento extractivista en países como Perú. Como sinala o Banco Mundial, "estímase que se requirirán máis de 3,000 millóns de toneladas de minerais e metais para a implementación da enerxía eólica, solar e xeotérmica, así como o almacenamento de enerxía, para acadar unha redución da temperatura por debaixo dos 2 graos C no futuro". Está claro que para que China, Estados Unidos e Europa *desfosilicen* as súas economías, van necesitar novas e maiores zonas de extracción, polo tanto, estamos falando dun novo momento de expansión extractivista e de apropiación de materias primas. No Perú o discurso é: "Temos que aproveitar o impulso que lle dá ao cobre a transición enerxética [...]". "Temos unha riqueza xeolóxica importante [...]" "Xa tivemos dez anos de prezos altos e, agora, a transición enerxética tráenos un novo auxe de prezos, etc. O discurso dos defensores do modelo extractivista é extraer todo o posible no máis breve prazo de tempo.

Dende outra banda, cuestiónase que se busque consolidar o actual esquema de extracción exacerbada con algúns axustes e cambios cosméticos e formúlase unha proposta de gobernanza como parte dun proceso de transición e de transformación social y ecolóxica, que ten como obxectivo romper o esquema de depredación de bens naturais vixente que se impuxo nos territorios e apunta á construción de novos equilibrios ambientais, sociais, económicos e culturais que rompan co predominio dunha extracción exacerbada.

A proposta de transición alternativa, apunta a transformar os actuais patróns de poder, así como as narrativas e imaxinarios que os sosteñen. En distintos espazos rexionales e globais comézase a falar da necesidade dun novo pacto ecosocial e intercultural para salvagardar os dereitos das actuais e das futuras xeracións a unha vida digna, como tamén para pór os dereitos da natureza no centro da nosa sociedade.

O litio foi identificado como un recurso clave para a transición enerxética global, debido ao seu uso en baterías para vehículos eléctricos e almacenamento de enerxía. En Perú existen achádegos significativos de litio, en particular no proxecto Falchani, en Puno. Segundo estimacións, este proxecto podería producir ata 84 kilotoneladas de carbonato de litio por ano,

Kristhian Luis Pachas Condor

cun investimento próximo aos USD 800 millóns. Cal é o avance do proxecto? Cales son os potenciais impactos ambientais e sociais da extracción de litio nesta rexión? Existe un marco regulatorio axeitado para a súa xestión?

Jaime Borda: O proxecto de litio en Puno continúa en fase de exploración, pese aos anuncios mediáticos que aseguraban un rápido inicio de operacións. Non avanzou nos permisos necesarios para pasar a etapa de explotación. A empresa Macusani Yellowcake –filial canadiana–intentou reposicionar o proxecto destacando a presenza de uranio e cesio no mesmo xacemento, nun contexto de caída drástica do prezo do litio (de 70,000 a 10,000 dólares por tonelada entre 2023 e 2024), o que revela un xiro estratéxico máis que un avance real.

Os impactos ambientais potenciais son de alta sensibilidade. A proximidade ao glaciar Quelccaya, o meirande glaciar tropical do mundo, converte calquera operación a ceo aberto nun risco directo: o material particulado pode acelerar o seu retroceso e alterar a súa composición. A isto súmase a presenza confirmada de uranio, que introduce riscos de contaminación radiactiva tanto na fase de operación como no transporte do mineral, un escenario para o que o país non conta con capacidades institucionais suficientes.

No plano social identificáronse superposicións de concesións sobre restos arqueolóxicos e áreas de valor cultural excepcional, así como a ausencia de consulta previa ás comunidades potencialmente afectadas. En lugar dun proceso ordenado de participación indíxena, a empresa recorreu a negociacións bilaterais e fragmentadas con caserías, propietarios e pequenos núcleos poboados para asegurar control territorial, debilitando o tecido comunitario e xerando tensións locais.

Finalmente, o marco regulatorio é absolutamente insuficiente. O Perú non conta con normativa específica para a explotación e beneficio de minerais radioactivos como o uranio. Pese a iso, a empresa sostén que o mineral pode tratarse "como un convencional", evitando así permisos adicionais e controis especializados. Isto expón un baleiro crítico na política pública e confirma a necesidade dun debate nacional urxente antes de permitir calquera avance do proxecto.

Os proxectos mineiros aséntanse en zonas de recarga hídrica xa que son intensivos no uso da auga. Estímase que, por cada onza de ouro, se utilizan 21.000 litros de auga. Como impacta en Perú a mineiría sobre a dispoñibilidade e calidade da auga nos territorios? Pódesnos explicar o caso do proxecto Ariana e a ameaza que supón para a auga de Lima?

JDE: Como documenta a Defensoría do Pobo do Perú, grande parte dos conflitos vencellados á mineiría teñen relación co tema da agua. A mineiría é unha actividade que disputa abertamente o control de importantes fontes de auga. Ademais, moitas veces ubícase na parte alta das concas e xera graves problemas de contaminación.

Nas últimas décadas varios conflitos entre a mineiría e poboacións locais tiveron sona, tendo como eixo de preocupación a auga. Casos como Conga, Cerro Quilish, Río Blanco, Tambogrande, Tía María, Santa Ana, entre varios outros, estiveron no centro da polémica, xerando discusión sobre os impactos que ocasiona esta actividade, a carencia de institucións rectoras con presenza efectiva nos territorios e a necesidade que existe de axustar varias políticas públicas.

Polo xeral, dende a capital do Perú, Lima, estes conflitos míranse como afastados. Como algo que ocorre a poboacións, principalmente rurais, que se atopan moi lonxe dos centros de poder político, económico e mediático. Porén, é bo recordar que tamén hai unha Lima vencellada á mineiría. Hai uns anos, CooperAccion identificou un feito que estaba pasando desapercibido: a construción dun proxecto mineiro, que leva como nome Ariana, e que se ubica no medio da principal zona produtora de auga para a cidade de Lima e Callao, precisamente onde se atopan as lagoas e toda a infraestrutura hídrica (reservorios, canles, o túnel trasandino, etc.) que conforman o denominado Sistema Hídrico Marcapomacocha.

Grande parte dos conflitos vencellados á mineiría teñen relación co tema da agua

Dende que tomamos coñecemento do proxecto Ariana, buscamos difundilo e, sobre todo, amosar os graves riscos que representa para o abastecemento de auga da poboación de Lima e Callao (13 millóns de persoas). En todo este tempo, xeramos información relevante, difundíronse varios estudos realizados e, en paralelo, puxéronse en marcha estratexias de campaña, de incidencia e tamén se decidiu actuar no terreo legal para deter o proxecto.

A auga está no centro da reflexión no caso Ariana xa que amosa a falta de protección das fontes de auga; a de-

DHSF

terioración das concas hidrográficas; choques hídricos cada vez máis severos, variabilidade das precipitacións; retroceso dos glaciares e a súa capacidade de almacenamento; o uso non sostible da auga subterránea (varios acuíferos estanse esgotando), son, entre outros, compoñentes que provocan que unha porcentaxe importante de peruanos e peruanas enfronten de maneira crecente unha situación de inseguridade hídrica.

Pór en risco unha zona produtora de auga tan importante, como a todas luces ocorrería se a mina Ariana termina de construírse e comeza a operar, carece de sentido. Ariana é unha clara evidencia de que urxe fortalecer a institucionalidade ambiental, facer ordenamento territorial e cambiar o enfoque da xestión da auga no país, para, precisamente, apostar pola sostibilidade, a eficiencia e a resiliencia que require calquera estratexia que apunte a lograr a seguridade hídrica.

Os proxectos mineiros de Glencore en Espinar afectan gravemente ao dereito á auga e á saúde das comunidades tal e como recoñecen os EIA. Máis de 700 persoas presentan metais pesados por riba dos límites, evidenciando unha crise sanitaria ligada á contaminación mineira. Como se realiza o control da auga para previr a contaminación? Cales son as obrigas e mecanismos para a recuperación ambiental, atención e reparación ás vítimas? Que propostas e demandas xurden dende a poboación e a sociedade civil?

JB: Espinar (Cusco) é un dos casos máis emblemáticos e documentados a nivel nacional pola magnitude da afectación á saúde humana e á auga. Alí, a calidade da auga e os procesos de control convertéronse nun punto neurálxico para comprender cómo opera o sistema de fiscalización ambiental no país e cales son os seus límites. Lamentablemente, o control non cumpre unha función preventiva nin de alerta temperá; máis ben responde a unha lóxica institucional centrada no control formal e a verificación do cumprimento do Estudo de Impacto Ambiental (EIA), sen unha mirada integral sobre a protección do dereito humano á auga e a saúde.

En Espinar, durante a última década, máis do 75% da auga consumida polas comunidades manifesta presenza de metais pesados, unha situación alarmante que debería activar protocolos de emerxencia sanitaria, pero que ata agora non tivo resposta efectiva do Estado peruano.

Fronte á insuficiencia estatal, diversas organizacións como Dereitos Humanos Sen Fronteiras, CooperAcción, o

Instituto de Defensa Legal, Red Muqui, Amnistía Internacional, entre outras, impulsaron vixilancias ambientais independentes con participación comunitaria. Estes procesos permitiron visibilizar a magnitude da contaminación e dar soporte técnico ás denuncias, pero carecen de recoñecemento formal por parte do Estado, o que limita a súa capacidade para xerar accións vinculantes. Esta desarticulación institucional reflicte un problema estrutural: o sistema peruano de fiscalización ambiental está máis orientado a garantir a continuidade da actividade extractiva que a protexer a saúde e os dereitos das persoas.

En canto ás obrigas de remedio ambiental, atención e reparación ás vítimas, a situación é aínda máis crítica. Aínda que existen avances normativos, a súa implementación é case nula. As empresas mineiras adoitan recorrer a mecanismos legais para evadir responsabilidades.

Nese escenario, as demandas da poboación de Espinar transformáronse co tempo, pero hai cinco demandas históricas e persistentes: 1) Acceso a auga de consumo humano de calidade; 2) Sanción efectiva á empresa polos impactos ambientais acumulados; 3) Atención integral ás persoas afectadas por metais pesados, mesmo fóra do país se é necesario; 4) Recoñecemento e saneamento físico-legal das terras que quedaron fóra dos procesos de negociación mineira; 5) Reformulación do Convenio Marco, que non foi actualizado dende a chegada de Glencore (2013), a pesar do avance do proxecto Coroccohuayco.

Estas demandas, pese a estar documentadas e respaldadas por acordos en distintas etapas, continúan sen cumprirse ata 2025, o que evidencia que os mecanismos de diálogo son insuficientes para enfrontar a complexidade dos impactos do extractivismo en territorios como Espinar.

A resistencia a proxectos mineiros, implica o impulso de transicións e alternativas dende unha perspectiva decolonial, en términos propios do sur e dende os territorios, rompendo lazos de dominación económica, histórica e cultural. Cales son as alternativas ao extractivismo en Perú e que transicións se requiren? Que retos supón transitar cara a bos vivires pola sostibilidade da vida, para os pobos e as comunidades?

JB: Na actualidade, as alternativas ao extractivismo no Perú desenvólvense nun contexto de forte asimetría. Mentres o Estado insiste en profundar o modelo primario-exportador, baixo a narrativa do crecemento económico, os territorios veñen construíndo prácticas concretas que defenden a vida, sosteñen a produción local e protexen os ecosistemas. En Red Muqui publicamos recentemente o libro "Alternativas ao Extractivismo no Perú", onde se evidencia que Ayacucho, Pasco, Cusco, Piura, Puno e outras rexións sosteñen iniciativas comunitarias que van dende a xestión participativa da

auga e a recuperación de sementes nativas ata sistemas agroecolóxicos, vixilancia ambiental e tecnoloxías ancestrais de conservación do territorio. Estas experiencias revelan que as alternativas non son teóricas: xa existen, funcionan e sostéñense na articulación entre saberes ancestrais e innovacións contemporáneas. O que falta é recoñecemento estatal, financiamento público, reformas estruturais e vontade política para escalalas.

As transicións necesarias non son só económicas, son políticas, civilizatorias e culturais. Implican desmontar o mito do desenvolvemento baseado en crecemento ilimitado, consumo intensivo e extracción permanente. Exixen avanzar cara a un Estado post extractivista que coloque a auga, a vida e os territorios como eixos rectores da planificación nacional. Isto supón fortalecer a gobernanza comunitaria da auga, garantir autonomías territoriais, diversificar as economías dende a agricultura familiar e o manexo sostible dos bens comúns, e incorporar principios como o Bo Vivir e a natureza como suxeito de dereitos. Asemade, debemos cuestionar a transición enerxética global que reproduce a dependencia extractiva do Sur, agora baixo a demanda de "minerais críticos". As transicións que necesitamos deben iniciar recoñecendo que a natureza non é só un recurso, senón unha entidade viva con axencia propia.

Transitar cara aos bos vivires implica asumir retos profundos. O primeiro é enfrontar a fragmentación institucional e o poder corporativo que captura a política mineira e ambiental. O segundo é desmontar a violencia estrutural contra defensores e defensoras dos territorios, que enfrontan criminalización, estigmatización e mesmo risco de morte. O terceiro é recoñecer as desigualdades internas, especialmente as que afectan ás mulleres, sostén imprescindible da soberanía alimentaria e a organización comunitaria.

O reto maior, porén, écultural: reconstruír a relación sociedade-natureza dende a reciprocidade, a comunalidade e a ecodependencia. Para Red Muqui, o principal reto da transición cara aos bos vivires é que a crise global impulsa unha aceleración extractiva que o Estado peruano interpreta como máis mineiría, promovendo proxectos como Tía María, Río Blanco, Conga, entre outros, que non contan con licenza social e son inviables técnicamente.

O Perú enfronta un período de enorme crise política que conleva o deterioro das institucións democráticas e do Estado de Dereito, pechando espazos para a busca de xustiza para as poboacións afectadas nos seus dereitos humanos e ambientais. Como se veñen reorganizando, a sociedade civil e as organizacións, fronte a tanta desprotección? Como se pode seguir acompañando dende a solidaridad nacional e internacional?

JB: Hoxe, a sociedade civil peruana reorganízase no medio dunha crise política prolongada e fronte a un cerco institucional que reduce o espazo cívico e limita o traballo das organizacións sociais, incluídas as ONG. Ante este escenario, as comunidades afectadas polo extractivismo mineiro están recuperando e fortalecendo as súas formas históricas de organización territorial. Articuláronse redes de vixilantes e monitores ambientais comunitarios, plataformas de afectados por metais pesados, colectivos de defensa da auga, campañas en favor dos defensores de dereitos humanos e ambientais e espazos de coordinación máis ampla, como a Plataforma pola Democracia. Se ben estes esforzos enfrontan a ofensiva autoritaria do Congreso e o Executivo, aíndaa son insuficientes en términos de articulación ampla da sociedade civil no Perú.

Existen varios camiños estratéxicos abertos. Un fundamental é profundar na articulación interterritorial —local, rexional e nacional— para fortalecer a incidencia política dende os territorios. Outro camiño é aproveitar os marcos legais e os mecanismos internacionais para denunciar violacións de dereitos humanos e ambientais ante tribunais e organismos multilaterais. As experiencias de autogoberno territorial como a Nación Wampis, a autonomía Awajún ou as autoridades orixinarias do altiplano amosan que o movemento social aposta cada vez máis por estruturas organizativas autónomas, sostidas na territorialidade e no dereito propio. Finalmente, a construción de alianzas amplas con cidadanía urbana, xuventudes, feministas, academia crítica e medios independentes será clave para transformar as loitas socioambientais nunha axenda nacional de democratización e xustiza ecolóxica.

Dende a solidariedade nacional e internacional, o acompañamento debe respectar a autodeterminación dos pobos e, ao mesmo tempo, fortalecer a súa capacidade de incidencia. Non se trata só de financiamento ou visibilidade, senón de construír espazos de formación compartida, documentación rigorosa de violacións e articulación con redes globais. A solidariedade debe traducirse en co-responsabilidade política, no fortalecemento da protección a defensores e defensoras, no seguemento a compromisos do Estado peruano ante organismos internacionais e no apoio técnico e xurídico que permita ás comunidades soster a súa resistencia e as súas propostas de transformación. Só así será posible avanzar cara a un país onde a defensa da auga, do territorio e da vida sexa o centro dun horizonte democrático e sostible.

IX Congreso de **Economía Feminista de Sevilla**, resistencias globais dende os **coidados**

Olga Abad, Natalia Riera, Lucila Rivera,
Montse Benito, Marta Soler, Lidia Ucher, Dolo García

De Gaza a Abya Yala: alianzas ecofeministas, rurais e urbanas fronte ao capitaloceno e o avance das ultradereitas. O IX Congreso de Economía Feminista, celebrado do 2 ao 4 de outubro de 2025 na Universidade Pablo de Olavide de Sevilla, foi un espazo de análise, resistencia e esperanza. Entrepobos formou parte do comité local xunto a profesorado da UPO e a Universidade de Sevilla, ademais de La Transicionera e Economistas sen Fronteiras. O congreso reuniu a activistas, investigadoras e defensoras da economía feminista de América Latina e Europa cun mesmo propósito: tender pontes entre loitas locais e axendas globais.

Nun contexto de ascenso das ultradereitas e de solidariedade urxente con Palestina ante a crise en Gaza, as voces ecofeministas soaron con forza. A inauguración coincidiu cunha folga estudantil en apoio ao pobo palestino e a clausura cunha manifestación solidaria. A economía feminista afirmouse como proposta de xustiza económica ligada á solidariedade internacionalista.

O Congreso foi análise para a acción: un recordatorio de que as loitas feministas e de xustiza social entrelázanse coa defensa dos dereitos humanos e coa construción de futuros sostibles.

O CAMPO INTERPÉLANOS: ECONOMÍAS FEMINISTAS RURAIS DENDE AS PERIFERIAS

Dende Entrepobos insistimos en que a agroecoloxía e as economías feministas rurais ocuparan un lugar central na axenda do IX Congreso de Economía Feminista, un ámbito pouco explorado ata agora. Grazas a este esforzo colectivo logrouse organizar a plenaria "Economías feministas rurais e agroalimentarias nas periferias do Estado español", moderada por **Marta Soler**, economista agroecolóxica feminista e membro de Entrepobos.

Soler lembrou que este Congreso buscaba romper o urbanocentrismo que nos atravesa e aprender do campo para comprender "como se está conformando o conflito capital-vida". Dende Entrepobos, explicou, insistiuse en que a agroecoloxía e as economías feministas rurais sexan parte central do debate, "porque aí, nas marxes, estanse xestando as transicións que necesitamos".

Defendeu que mirar as periferias rurais permite ver violencias, pero tamén alternativas que nacen da agroecoloxía, a soberanía alimentaria e os vencellos comunitarios. "O campo non é pasado —dixo—, é o lugar onde se está ensaiando o futuro das economías que sosteñen a vida."

As mulleres rurais marcaron un punto de inflexión. Agricultoras, xornaleiras, sindicalistas, cooperativistas e educadoras populares de Andalucía, Extremadura, Galicia e Asturias levaron a súa sabedoría á Universidade, derrubando muros simbólicos e urbanos.

Ana Pinto Lepe radiografiou a violencia patriarcal, clasista e racista nos froitos vermellos de Huelva, "esa violencia que se agocha nos nosos pratos". Coa forza de *Jornaleras de Huelva en Lucha* e do novo sindicalismo, denunciou explotación laboral, contaminación e retorno racista. Reclamou

deixar atrás a romantización do campo e recoñecer tanto as violencias como as resistencias.

Leticia Toledo (Serra de Cádiz) defendeu que o seu traballo é “cultivar relacións, non produtos”. A agroecoloxía feminista parte de situarse na relación coa terra e coa comunidade: “nese intermedio rómpense as xerarquías”. Reivindicou redes de reciprocidade e coidado, e advertiu sobre a soidade e a falta de relevo xeracional no campo.

Gloria Sosa (CALA, Alburquerque) denunciou a ollada externa que simplifica a vida rural –“estamos moi cansas de que se nos analice dende fóra”– e lembrou que Extremadura converteuse nunha” zona de sacrificio total” ante o avance de proxectos extractivos. Aínda así, pediu “non vitimizarse”: as mulleres rurais son protagonistas da resistencia.

Verónica “Livi” Sánchez (Kikiricoop/La Varagaña) describiu o desmantelamento do tecido campesiño en Asturias e unha resposta concreta: quenda colectiva de coidados para as criaturas, remunerado ao mesmo nivel que outras tarefas. Reivindicou salarios dignos e criticou a épica da “heroína rural”.

Isabel Vilalba Seivane (Sindicato Labrego Galego) conectou a finca coa rúa: “están expoliando o único espazo de vida que temos, o planeta”. Defendeu o dereito universal a unha alimentación saudable e criticou a agroecoloxía elitista “que só poden pagar uns poucos”. Lembrou a conquista da titularidade compartida e a necesidade de paridade nos espazos de representación.

Balance. As periferias rurais comparten patrón: explotación, extractivismo e burocracias hostiles. Dende os pobos técense resistencias ecofeministas –sindicais, cooperativas, educativas e comunitarias– que sosteñen a vida con dignidade.

CIDADES VIVIBLES E FEMINISTAS: TECENDO ALIANZAS CONTRA O CAPITALOCENO (RIERA)

Natalia Riera abriu a sesión explicando que Entrepobos traballa dende hai anos nunha rede de alianzas feministas entre colectivos do Estado español e Abya Yala para construír cidades e pobos vivibles. Sinalou que o proxecto nace de “diversas alianzas feministas entre diversos colectivos tanto do Estado español como de América Latina [...] por esta necesidade de construír estas cidades feministas e vivibles como resposta ao capitaloceno”. Lembrou que estes procesos articulan tanto a colectivos rurais como urbanos e inscríbense no conflito entre capital e vida: buscan “pór os coidados colectivos de todas as persoas na colectividade e natureza no centro”, reivindicando a interdependencia fronte a un sistema capitalista, patriarcal e racista.

Riera subliñou que estas alianzas baséanse na economía feminista, á que calificou de “base imprescindible para transitar [...] as transicións ecosociais xustas e feministas”. Na súa intervención propuxo repensar as cidades dende a diversidade, os coidados e o territorio, denunciando os impactos do extractivismo e as cadeas globais de coidados que precariza a vida das mulleres e das persoas migrantes.

Avogou por un urbanismo feminista que “poña a vida no centro coa planificación urbana” e combinou esta proposta cun chamamento á horizontalidade, á interseccionalidade e a escoita mutua entre os distintos feminismos. Falou de construír “horizontes que nos levan á transformación ecosocial feminista [...] crear esta comunidade de comunidades, de tecer redes, coidados e resistencias” e de recoñecer as defensoras da vida como activistas que protexen a soberanía alimentaria e os territorios.

Lidia Ucher

Lidia Ucher

Rematou invitando a consultar as publicacións de Entrepobos sobre cidades vivibles e agradecendo ás que tecen pontes entre Abya Yala e Europa.

FEMINISMO INDÍXENA E DEFENSA DO TERRITORIO (CHIAPAS)

A segunda intervención situou a Chiapas (México) como exemplo de resistencia fronte ao extractivismo. Lembrouse que o EZLN foi pioneiro en politizar o feminismo dentro dos movementos indíxenas e que a súa loita sostense no biocentrismo: "ningunha vida vale máis ca outra". As mulleres zapatistas, dixo a relatora, "facémonos corpo entre nós para defender territorio e sementes". Denunciáronse proxectos extractivos e turísticos que colonizan terras e nomeouse o corpo como primeiro territorio de defensa.

Aprendendo das economías feministas de Abya Yala

Un dos trazos máis potentes deste IX Congreso de Economía Feminista foi a forza que chega dende os "sures". Entrepobos concentrou alí boa parte do seu traballo, contribuíndo a que o eixo de Ecofeminismos, agroecoloxía, soberanía alimentaria e ruralidades amosara con claridade as propostas políticas que nacen dos territorios. A sesión do xoves pola mañá foi un exemplo desa aprendizaxe mutua. As alianzas internacionas con Abya Yala ocuparon un lugar central, comprometéndonos a irmanar os congresos e encontros de ámbolos dous lados do Atlántico. Máis que un xesto simbólico, trátase dun proceso vivo de diálogo, de intercambio de experiencias e de articulación de loitas en rede.

Daniela Osorio Cabrera lembrou que en Abya Yala os Encontros de Economía Feminista –non "congresos"– xurden dende os movementos sociais e constrúense amodo, con tempos asemblearios. É un xeito consciente de romper o academicismo e abrir o espazo ás xentes que sosteñen as loitas dende abaixo. "Organizámonos para atender necesidades, para organizar a vida", dixo. Da súa intervención quedou ecoando a necesidade de desmercantilizar os encontros: apostar por aloxamentos solidarios, economías locais e redes de apoio mutuo que sosteñan os coidados colectivos. "Necesitamos atoparnos para reencantarnos", resumiu.

Tamén insistiu en recuperar as memorias e xenealoxías esquecidas: as ancestrais, as indíxenas, as afrodescendentes, as trans. Recordou que as violencias do narco nos territorios seguen enchendo cárceres de mulleres pobres e que, fronte a esa guerra contra a vida, a economía feminista constrúese como refuxio e como resposta.

Melisa Planchesteiner falou de partir da experiencia vivida, de desbordar a academia e de tecer alianzas incómodas e insólitas que fagan avanzar o pensamento e a acción. Subliñou a relevancia do artístico como ferramenta de transformación política e emocional, capaz de destrabar o que a veces a palabra non acada.

Os momentos en que cantamos e bailamos –o canto en galego, a relatoría cantada– foron tamén espazos de pensamento colectivo: maneiras de tecer rede, de emocionarnos e *reencantarnos*.

A arte non é adorno: é un xeito de coñecemento, unha maneira de soster a vida en común cando as palabras xa non bastan.

Amaia Pérez Orozco recolleu as aprendizaxes de Abya Yala arredor da tríada corpo-tempo-territorio. Explicou que

nos invitan a un desbordamento da economía e tamén da economía feminista, cara a unha ollada arraigada e internacionalista á vez. "Somos suxeitos híbridos –dixo–, non só o que somos senón tamén o que queremos ser. Niso que queremos ser, os nexos con Abya Yala son fundamentais." **Mariana Da Silva**, dende Arxentina, deixou unha pregunta que atravesou toda a sala: como militar na impotencia? Un reto que hoxe acompaña a moitos movementos cando o cansazo e a desesperanza se fan presentes.

Para pechar, **Daniela Osorio** insistiu na sostibilidade da vida fronte á guerra contra a vida. Chamou a seguir alimentando o diálogo Sur-Norte, desmontando a colonización, pero tamén desarmando a dualidade e recoñecendo os "sures do norte".

RESISTIR AO ODIO: FEMINISMOS INTERNACIONAIS FRONTE ÁS ULTRADEREITAS

O plenario "Como enfrontar o avance das ultradereitas" reuniu voces de América Latina e do Estado español para tecer estratexias globais. A moderadora, **Margarita Vega Rapún**, propuxo mirar máis alá de Europa e recoller experiencias do Sur Global.

A gazatí **Suha Alnajjar**, presidenta da Comunidade Palestina en Sevilla, contextualizou a violencia estrutural que sofren as mulleres e nenas de Gaza e o papel das mulleres palestinas na preservación de cultura e identidade. Recordou: "ao longo da historia, as mulleres palestinas foron fortes, valentes, poderosas, guerreiras e loitadoras". Denunciou a impunidade da ocupación e reclamou a complicidade dos movementos feministas para rompela.

Miriam Nobre, agroecóloga feminista e coordinadora de SOF – Sempreviva Organização Feminista (Brasil)– vinculou ultradereita e neoliberalismo e defendeu que a economía feminista e a agroecoloxía aportan outras temporalidades para producir alimentos e vida. "Tamén dende os tempos construimos resistencias [...] podemos intentar funcionar a partir das outras temporalidades", dixo, invitando a repensar tempo e espazo dende comunidades campesiñas e indíxenas. Engadiu a necesidade de non negociar dereitos con sectores "menos extremos" da dereita e de soster a radicalidade como límite ético.

Flora Partenio, profesora-investigadora (EIDAES/UNSAM, AAIHMEG e rede DAWN), analizou as alianzas transnacionais da ultradereita –incluíndo sectores evanxélicos e ultracatólicos– e o seu dominio de redes sociais. Propuxo combinar acción comunitaria, loita legal e disputa mediática para desactivar o odio.

Pastora Filigrana, avogada laboralista, sindicalista andaluza e muller xitana, interviu cunha das exposicións máis críticas e lúcidas da clausura. Falou sen rodeos do vínculo entre neoliberalismo e ultradereita: "O ascenso principal das dereitas cada vez máis ultra débese a unha gran connivencia co neoliberalismo económico."

Denunciou que o proxecto neoliberal necesita corpos dispoñibles, baratos e disciplinados, e que por iso as políticas antifeministas non son un accidente senón unha estratexia: "Cando prohíben o aborto ou recortan dereitos reprodutivos o que buscan é conseguir corpos de mulleres aínda máis baratos para a explotación."

Explicou como leis de estranxeiría, criminalización da pobreza e discursos de odio sostéñense sobre a mesma base: producir medo e obediencia: "O racismo, as políticas migratorias, a persecución do pobo xitano ou das persoas migrantes serven para manter a xerarquía social que necesita o capital."

Aportou respostas comunitarias e micropolíticas. Relatou a festa de benvida en La Macarena (Sevilla): "Unha festa de benvida nun parque público, con actuacións musicais e con persoas migrantes contando as súas vidas. Cando se escoitan directamente, esa sensación de inseguridade que o discurso de odio sementa, desaparece."

Defendeu que a micropolítica cotiá –acompañar, coidar, organizar redes veciñais, denunciar colectivamente delitos de odio– sostén os avances: "A micropolítica é esgotadora, pero é a que sostén os avances. Non hai resistencia sen coidado."

E pechou cunha idea que atravesa o Congreso: "A economía feminista non pode limitarse a teorizar sobre o coidado: ten que practicalo, ten que facelo real nas nosas vidas, nos barrios, nas organizacións. "Conclusión do plenario. Articular resistencias locais e internacionais que poñan a vida e os coidados no centro; tender pontes entre loitas feministas, antirracistas e anticoloniais; combinar rúa, tribunais, comunicación e academia.

O encontro concluiu cun compromiso colectivo: volver a atoparnos en Uruguai 2027 e León 2028, mantendo acesa esta rede de afectos, pensamento e acción feminista transatlántica.

O encontro concluiu cun compromiso colectivo: volver a atoparnos en Uruguai 2027 e León 2028, mantendo acesa esta rede de afectos, pensamento e acción feminista transatlántica

Mulleres e conflitos ecoterritoriais:

Impactos, estratexias e resistencias

de Rocío Silva Santiesteban

Entrepobos promoveu a edición ampliada e revisada do libro *Mujeres y conflictos ecoterritoriales: Impactos, estrategias y resistencias*, de Rocío Silva Santiesteban. Esta nova edición dun texto tan potente e necesario, profundiza na relación do capitalismo extractivista por espolio, o colonialismo, o patriarcado e os seus impactos sobre os corpos das mulleres e os seus territorios, ambos os espazos en disputa e suxeitos en resistencia.

O libro foi realizado nun esforzo conxunto coas nosas copartes, Dereitos Humanos Sen Fronteiras, Aprodeh, Demus e co apoio financeiro do Goberno Vasco e da Generalitat Valenciana. Presentámosvos o apasionado e lúcido prólogo realizado por **Rita Segato**.

Esta deslumbrante obra de Rocío Silva Santisteban lévame da man por camiños que busco dende hai moito tempo. Os seus máis de quince anos acompañando a mulleres campesiñas e indíxenas quechuas, yaneshas e caxas, e as súas voces inscritas neste libro, fan posible que poida atoparme coas súas loitas, estratexias, deliberacións e decisións, e permíte pensar en conversación con elas.

Cando recibín a invitación para escribir este prólogo, a autora anticipoume que tres conceptualizacións miñas estaban presentes na súa obra, é dicir, foron de utilidade para a súa análise. Eses conceptos foran polo menos cinco, que menciono a seguir.

1. A orde patriarcal como unha orde plenamente política, fundacional e permanente indispensable para comprender a violencia, o poder e a desigualdade.

2. O vínculo e afinidade existente entre corpo feminino e territorio, de xeito tal que a violencia e dominación executada sobre o territorio atopaba a súa escola e o seu hábito na violencia e dominación exercida sobre o corpo das mulleres –dato comprobable ao revelar a evidencia de locais de prostitución e rutas de trata de mulleres nas zonas mineiras e de construción de hidroeléctricas de todo o noso continente.

3. A "pedagoxía da crueldade" como aquelas prácticas que, a partir da conquista e ata o presente, van modificando o noso umbral de tolerancia cara o sufrimento imposto pola dominación e modelan a nosa visión do mundo transformando a vida en cousa –a vida, o vivo e transitorio non é apropiable, as cousas si que o son: corpos, paisaxes, bosques, ríos e lagos agora obxectos de captura.

4. As contra-pedagoxías da crueldade que resultan da percepción, moi especialmente por parte das mulleres, do efecto da cosificación da vida e das súas estratexias para resistilo.

A autora propón que xustamente da experiencia do vínculo corpo feminino-territorio pode emanar unha contra-pedagoxía resistente ao extractivismo.

5. E, finalmente, a identificación por parte de Rocío Silva Santistéban, da distintiva insubordinación por parte das mulleres, cuxo movemento de defensa dos territorios interpretou a partir do que describín como unha "ética da desobediencia" en oposición a unha ética da conformidade, máis propia dos homes. As mulleres distánciase do activismo masculino, máis propenso a acatar as propostas de negociación dos usurpadores sempre baseadas na monetarización dos acordos.

Dito isto e, despois de recoñecer no texto da obra cinco propostas saídas da miña reflexión teórica, vou agora a responder neste prefacio, como é propio das prácticas femininas nos trozos de comunalidade que aínda subsisten nas nosas cociñas e oficinas.

Fareino, en sentido inverso, localizando na etnografía do activismo que esta obra nos aporta datos que contribúen á confirmación e ampliación de conceptos que estou aínda elaborando. Procederei apenas presentando como unha pauta para a reflexión futura.

En primeiro lugar, a partir da lectura, emerxe a clara imaxe de que a estrutura do mundo non é só a dunha colonialidade permanente.

Que a isto pode agregárselle a idea de que a estrutura do mundo é a dunha situación de conquista permanente. Por que? Porque os seus espazos de existencia, coidado e traballo produtivo son claramente percibidos como apropiables. O sentido común da sociedade normativiza a posibilidade da expropiación e expulsión das mulleres dos seus territorios-corpo. Esa percepción é o que xurde cando nos asomamos ás vidas das protagonistas desta obra, así como

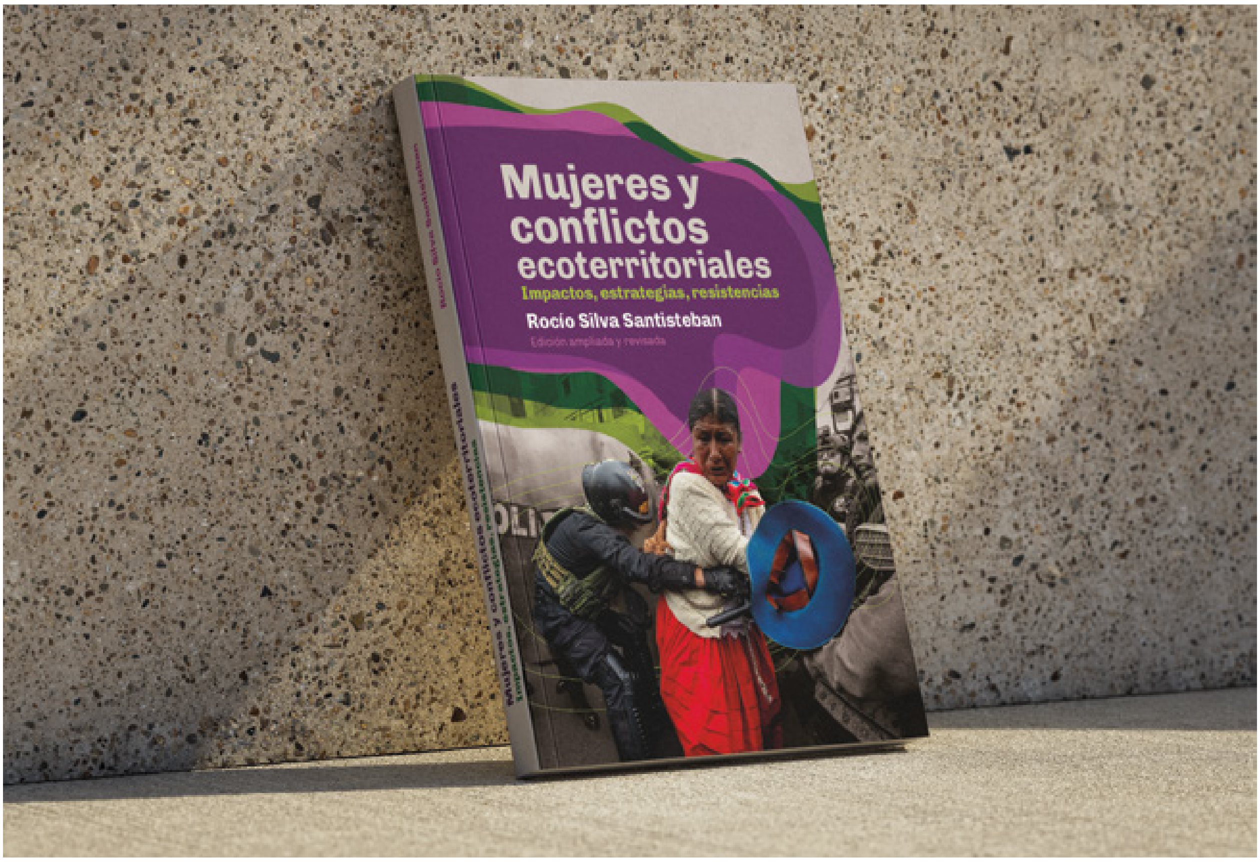

tamén as súas sofisticadas e idiosincráticas estratexias demostran que as súas consciencias identifican o perigo dunha conquista inminente e actual dos seus nichos existenciais, e saben responder.

Sempre dixen que a muller é “suxeito do arraigo”. A obra de Rocío Silva Santisteban demóstrao. A experiencia do arraigamento e a súa defensa emerxe como unha pulsión feminina na lectura desta obra. A autora dinos: “Unha vez máis repítese esta ontoloxía diferenciada feminino/masculino arredor do tema do territorio: para os varóns tradicionais a loita é gañar ese pedazo de terra e posuíla; para as mulleres é sentila, coidala, protexela e vivila. Non se trata só dunha vitoria, trátase da vida mesma. Non é unha confrontación para manter unha posesión, é unha persistencia na vida.”

A experiencia do arraigamento implica a concepción dun nicho territorial como non homologable, como desprovisto de equivalente. Non existe polo tanto convertibilidade. Para que a monetarización, aceptada polo activismo masculino como compensación, sexa posible, ela debe poder contar coa referencia dunha escala monetaria universal que permita medir equivalencias. Pero o arraigamento, é dicir, o apego a unha paisaxe como códice no que está inscrita unha memoria e unha historia particular de familias e de pobo, impide a posibilidade de medir equivalencias e, polo tanto, impide a convertibilidade e a monetarización. A concepción feminina do territorio organízase deste xeito, apóiase na experiencia do arraigamentoo definido a partir dun nicho existencial que se resiste a ser conmensurado. Esa é a experiencia feminina do territorio habitado, tal como se manifesta nos testemuños das mulleres que protagonizan esta obra.

Atopamos, polo tanto, nestas páxinas, exemplos valiosos do que vin definindo como unha “politicidade de cuño feminino”, coas súas características propias. Para propoñelo, parto da idea de que masculino e feminino son dous cursos históricos, aínda que non corpos, pois a transitividade de xénero non foi motivo de condea no mundo pre-colonial: non pesaba a determinación biolóxica da maneira en que a conquista e a lóxica cartesiana pasaron a impoñela. A politicidade masculina exercida “casa afóra” tivo a súa historia que conduciu á xestión de Estado. A politicidade feminina é a que transitou pola xestión doméstica, que por moito tempo e ata o presente na vida comunal non foi nin íntima nin privada, senón unha maneira de administración da vida con intenso impacto no destino colectivo. Ata o presente, a vida en comunidade contén esta dualidade, estas dúas plenas politicidades e ontoloxías, estas dúas modalidades de transitar pola historia. É por iso que, na obra que aquí presentamos, pode identificarse claramente cómo o activismo das mulleres é diverso, é outro, é diferente con relación ao activismo dos homes.

Iso faime afirmar que a investigación de Rocío Silva Santisteban aporta elementos importantísimos que nos permiten continuar elaborando a diferenza entre a politicidade propia da historia dos homes e a politicidade propia da historia das mulleres.

Escola Acción Entrepobos: Colectivizando esperanzas

Rozina Bertran, Natalia Riera y Nuria Pascual
Educación Transformadora Entrepoblos

Ilustracións: Emma Gascó

Co convencemento de que a aprendizaxe colectiva é unha ferramenta de transformación social, dende Entrepobos impulsamos a primeira edición da Escola Acción Entrepueblos, un espazo de formación e reflexión. Esta iniciativa xurde da necesidade de xerar un espazo para pensar xuntas e tamén de trazar estratexias para soster a vida en tempos de crises múltiples.

Nesta primeira edición, queremos pór o foco precisamente na esperanza: non como unha actitude pasiva, senón como unha ferramenta de resistencia e transformación. A esperanza entendida como un acto político e vital que nos impulsa a imaxinar outros mundos posibles e a organizarnos para facelos realidade.

Preguntámonos: Que alternativas podemos construír fronte ás múltiples crises que nos atravesan? Necesitamos activar mecanismos de transgresión, cambiar a orde dun sistema desigual e patriarcal, e apostar pola organización colectiva, non só para denunciar as inxustizas, senón tamén para establecer lazos de coidado, de acompañamento e de sostén mutuo.

Construír esperanza cando nos sentimos vulnerables é un exercicio profundo de resistencia. É manter o compromiso persoal e a dignidade para defender a vida e a sociedade que queremos. É fortalecer a solidariedade e a resiliencia nas comunidades, tanto nos nosos territorios como no exilio

e a diáspora. E tamén é coidar a fortaleza cultural e espiritual, porque os rituais, os símbolos e as prácticas compartidas son maneiras de seguir resistindo.

Aínda que esta é a primeira edición, a intención é consolidar un proceso continuísta onde se articulen experiencias, saberes e loitas que buscan construír alternativas feministas, decoloniais e sostibles fronte ás múltiples crises que atravesan os nosos territorios e corpos. Queremos que sexa un espazo de aprendizaxe compartida e sostida no tempo, que se renove en cada edición e que contribúa a fortalecer a incidencia dos movementos sociais e comunitarios.

A proposta desta primeira edición estrutúrase arredor de tres eixos temáticos que se complementan e enriquecen mutuamente, e que actúan como palanca para este colectivizar saberes e esperanzas para a acción: internacionalismo feminista, soberanías e dereitos e xustiza social.

INTERNACIONALISMO FEMINISTA

O primeiro módulo aborda a dimensión internacionalista do feminismo como movemento que, ao longo da historia, soubo tecer redes de solidariedade e acción comunitaria entre as mulleres e disidencias de todo o mundo. Este módulo convídanos a reflexionar sobre as interconexións entre as loitas locais e globais, sobre as múltiples formas de opresión que afecta ás mulleres, e disidencias así como as alianzas que se constrúen para enfrontalas. O movemento feminista estivo e estará sempre á fronte da loita polos dereitos humanos. Neste sentido, lémbranos que os feminismos sempre foron, en esencia, un movemento global.

Contaremos coas aportacións de Míriam Nobre (Brasil), e Yayo Herrero (Estado Español), que dende as súas experiencias dende o ecofeminismo, o pensamento crítico e a práctica internacionalista, aportan unha mirada ampla sobre cómo os feminismos do Sur global e do Norte poden dialogar e construír respostas conxuntas. A dimensión internacionalista lémbranos que “se tocan a unha, tócannos a todas”, e que só unha articulación global dende os coidados, a solidariedade e a xustiza poderá facer fronte á crise civilizatoria que vivimos.

Xunto a elas, reflexionaremos sobre a necesidade dunha transformación profunda que poña no centro os coidados, a sostibilidade da vida e a xustiza social.

SOBERANÍAS

O segundo eixo, centrado nas soberanías, propón unha análise crítica do modelo de desenvolvemento e dos extractivismos como continuidade do colonialismo. Profundaremos no concepto de soberanías, en plural, como unha reivindicación do dereito dos pobos e comunidades a decidir sobre os seus corpos, territorios e recursos. A violencia intrínseca do sistema capitalista e patriarcal, que mercantiliza os territorios e os corpos para soster a acumulación sen límites, é unha loita histórica que levan facendo dende os feminismos territoriais, indíxenas e campesiños.

Neste módulo contaremos coas intervencións de Alejandra Santillana (Ecuador) e Àlex Guillamón (Catalunya), que compartirán as súas experiencias arredor das resistencias fronte ao extractivismo, a economía solidaria e as propostas de transición ecosocial. Repensaremos o “desenvolvemento” dende o “bo vivir” e de avanzar cara a maneiras de soberanía alimentaria, enerxética e comunitaria que garanten a equidade e a sostibilidade.

A través das súas reflexións formúlase unha pregunta esencial: que significa falar hoxe de soberanía nun mundo atravesado polo espolio, a especulación e a crise climática?

DEREITOS E XUSTIZA SOCIAL

O terceiro eixo céntrase nos dereitos e a xustiza social co propósito de explorar cómo podemos imaxinar e construír sociedades máis xustas e inclusivas nun contexto de crises múltiples. Dende Chile, a través da voz de Paz Aedo, abordaremos a esperanza como forza transformadora e sobre a necesidade de repensar as estratexias de resistencia dende o colectivo, o emocional e o ético.

Este módulo invita a mirar a xustiza máis alá do marco xurídico, entendida tamén como unha práctica cotiá que promove a igualdade, a dignidade e o respecto á diversidade. A proposta oriéntase a identificar novas formas de compromiso social e político que fortalezan o tecido comunitario e a capacidade de acción dos movementos.

UN ESPAZO DE APRENDIZAXE COLECTIVA

A Escola Acción Entrepobos busca ser un espazo de encontro e diálogo entre persoas e organizacións que traballan pola transformación social. A metodoloxía combina sesións formativas, materiais audiovisuais e espazos de debate abertos, co obxectivo de favorecer a participación activa e o intercambio de saberes entre distintos territorios e realidades.

Este formato permite que activistas, investigadoras, defensoras de dereitos humanos e persoas vencelladas aos movementos sociais compartan experiencias, xerando unha aprendizaxe bidireccional e enriquecedora. A diversidade de voces e traxectorias é un dos principais valores da Escola, que aspira a ser un lugar onde se escoiten e recoñezan tanto os saberes académicos como os saberes populares.

A Escola Acción ten un percorrido histórico na nosa organización que veu antecedida por procesos de formación emancipadora en formato escola de verán en 2016 e 2017, e xurde da necesidade continua de articular espazos abertos para compartir experiencias de loitas dende abaixo, crear alternativas colectivas, dende a defensa da terra, os dereitos políticos e sociais nas diversas partes do mundo. Co obxectivo de formar en estratexias e ferramentas para liderar procesos de transformación social. Agora retomamos este camiño e iniciamos un proceso que esperamos teña continuidade no tempo e contribúa a xerar espazos de deconstrución e esperanzas.

herriarte · EntrePobos · EntrePobles · EntrePueblos

Telf. 93 268 33 66
info@entrepueblos.org   www.entrepueblos.org
www.facebook.com/Entrepbs   @EntrepbsHarte   www.instagram.com/entrepbs

PODES ATOPARNOS EN

ANDALUCÍA
- C/ José Mª Moreno Galván, 18, Bl.K - 2º B 41003 Sevilla · T. 616 564 551
- dologs60@gmail.com

ASTURIES
- ep.asturies@entrepueblos.org

CASTELA-A MANCHA
- ep.castillalamancha@entrepueblos.org

CASTELA-LEÓN
- ep.valladolid@entrepueblos.org
- ep.burgos@entrepueblos.org
- ep.cyl@entrepueblos.org
- entrepueblosencastillayleon

CATALUNYA
- C/ August 21, entl. 1a · 43003 Tarragona
- C/ Raiers 13 · 25500 La Pobla de Segur (Lleida)
- Carrer d'en Blanco, 73, piso 1 08028 Barcelona
- penedes@entrepobles.org
- entrepoblespenedes.wordpress.com
- @EntrePobles_Tgn
- EntrePobles-Camp-de-Tarragona

COMUNIDADE DE MADRID
- ep.madrid@entrepueblos.org
- EntrepueblosMadrid

EUSKAL HERRIA
- herriarte@herriarte.org

NAVARRA
- 77urbina@gmail.com

ILLES BALEARS
- C/ Carme, 6 · 07701 Maó (Menorca)
- mallorca@entrepobles.org

PAÍS VALENCIÀ
- C/ Juan de Mena 18 · 46008 Valencia
- paisvalencia@entrepobles.org
- alacant@entrepobles.org
- EntrepoblesPaisValencia

REXIÓN DE MURCIA
- ep.murcia@entrepueblos.org

CONTRIBUCIÓNS ECONÓMICAS

IBAN (ES05) Triodos Bank (1491) Oficina (0001) Núm. c.c. (21-3000079938) • Avinguda Diagonal, 418, 08037 Barcelona

EntrePobos - BOLETÍN DE SUBSCRICIÓN

Solicitude de ingreso coma socio/a

Nome e apelidos _______________________________

_______________ NIF * _______________

Data de nacemento _______________________________

Enderezo _______________________________

____

C.P. _______________ Poboación _______________

Teléfono _______________ Profesión _______________

E-mail _______________________________

Cota anual ____77 e ó _______ e

Se ten dificultades económicas pónase en contacto para flexibilizar tu contribución.

EntrePobos recomenda fixala no 0,7% do salario.

Orde de pago para a Entidade Bancaria

Banco / Caixa _______________________________

NUMERO DE CUENTA - IBAN				
IBAN	ENTIDAD	SUCURSAL	D.C.	NÚM. CUENTA

Prégolles que desde a presente pague os meus recibos que a ONG EntrePobos les presente al cobro con cargo a mi cuenta.

Nome e apelidos _______________________________

Enderezo _______________________________

C.P. _______________ Poboación _______________

Sinatura

*NIF indispensable para a dedución do IRPF

Aviso legal: De acordo co *Reglamento (UE) 2016/679 del Parlamento Europeo y del Consejo de 27 de abril de 2016 ("RGPD")*, a Asociación Entrepueblos/Entrepobles/Entrepobos/Herriarte garante a confidencialidade e seguridade no tratamento dos datos de carácter persoal, que se usará só para formalizar o rexistro e recibir a información como socia/o e non será transferida a terceiros en ningún caso. Pódese exercer o dereito de acceso, rectificación, cancelación e oposición a través do noso enderezo postal (Carrer d'en Blanco, 73, 1r pis · 08028 Barcelona)